

'פגיעה במעצמה ידידותית': הצנזורה על הקולנוע בישראל והמלחמה הקרה, 1948-1967

ג'ורא גודמן

תקציר

מאמר זה בוחן את מדיניות פסילת הסרטים במדינת ישראל בשני העשורים הראשונים לקיומה על רקע המלחמה הקרה בין המערב הדמוקרטי-קפיטליסטי בהנהגת ארצות הברית למזרח הקומוניסטי בהנהגת ברית המועצות. המאמר זורע אור על פעולות המועצה לביקורת סרטים – בשיתוף גופי שלטון אחרים, ובראשם משרד החוץ – לצנזר סרטים אנטי-קומוניסטיים מתוצרת המערב, ובמידה פחותה סרטים אנטי-אמריקניים מתוצרת ברית המועצות. צנזורה זו נועדה לצמצם את השפעת המתחים שעוררה המלחמה הקרה באולמות הקולנוע בישראל ולמנוע פגיעה ביחסיה המדיניים של ישראל, ובעיקר ביחסיה המתדרדרים עם ברית המועצות ועם מדינות הגוש הקומוניסטי. נוסף על דיון בצנזורה על הקולנוע באותן שנים, המאמר מלמד על השפעת תרבות המלחמה הקרה על העולם הפוליטי בישראל, בייחוד באותה תקופה. הטענה העיקרית היא כי מדיניות הצנזורה שנמשכה מטעמים מדיניים במשך כמעט שני עשורים, ובפרט הצנזורה על סרטים שעוסקים במלחמה הקרה, ביטאה חוסר ביטחון במעמדה הבינלאומי של ישראל, עד הניצחון במלחמה ביוני 1967.

מילות מפתח: ברית המועצות, הוליווד, מלחמה קרה, סרטים, צנזורה, קולנוע

מבוא

בתי הקולנוע שימשו ספק מרכזי של בידור להמונים ומידע חדשותי במדינת ישראל בשני העשורים הראשונים שלאחר הקמתה. בהיעדר תחרות מקומית עם שידורי טלוויזיה, שכרסמו במהירות באחוזי הצפייה בקולנוע בארצות הברית ובאירופה, היו שיעורי הצפייה בישראל באותה תקופה מהגבוהים בעולם המתועש. יותר מ-500 סרטים – סרטים עלילתיים באורך מלא, סרטים תיעודיים קצרים, סרטוני פרסומת ויומני חדשות זרים ומקומיים – הוצגו בכל שנה במאות בתי קולנוע מסחריים וביישובים קטנים יותר, מרביתם תוצרת מסחרית מיובאת מתעשיות הקולנוע בארצות הברית ובאירופה. החשיפה העצומה לקולנוע של מבוגרים, בני נוער וילדים גררה בטבעיות עניין רב בחוגי השלטון ובציבור הרחב במשמעות הפוליטית, החברתית והתרבותית של המוצג על המסכים,

ומכאן – במותר ובאסור להקרנה לפי הנחיות המנגנון הממשלתי-ציבורי, שתפקידו לצנזר סרטים בעת הצורך משיקולי מוסר, מדיניות פנים ומדיניות חוץ. שלא כדיון הציבורי הסוער שעוררה מפעם לפעם הצנזורה על הקולנוע במדינת ישראל, עדיין היא לא נידונה כמעט כלל בספרות המחקר האקדמית.¹ מנגנוני צנזורה על הקולנוע פעלו בכל מדינות העולם המערבי באותן השנים ועוררו ויכוחים דומים בין מחייבים לשוללים,² אולם הדיון בפעולות הצנזורה בישראל מספק הצצה מרתקת לתהליכי שינוי בפוליטיקה ובתרבות הייחודיות לחברה הישראלית ובקשר בינם ובין תהליכים דומים בעולם המערבי.

חלק נכבד מפעולות הצנזורה על הקולנוע במדינת ישראל בשני העשורים הראשונים לקיומה היה פועל יוצא מן המלחמה הקרה: אותו מאבק כוח בין-גושי אדיר שחדר בזמנו כמעט לכל פינה בעולם, ובכלל זה לאומות הקולנוע. במדינת ישראל, העימות האידאולוגי והגאוגרפי-סטרטגי בין ה'מערב' הדמוקרטי-קפיטליסטי בהנהגת ארצות הברית, ל'מזרח' הקומוניסטי בהנהגת ברית המועצות, טלטל שנים ארוכות את מדיניות החוץ של ישראל וחולל זעזועים פוליטיים עזים במפלגות השמאל, בעיקר בשנות המדינה הראשונות.³ רבים מסרטי הקולנוע שיובאו לישראל שימשו במה למאבקי התעמולה במלחמה הקרה, שלהבו את היצרים בעולם פוליטי הקרוע בין מזרח למערב ועוררו חששות בקרב קובעי מדיניות הממשלה שהקרנתם עשויה לגבות מחיר מדיני. התוצאה הייתה צנזורה נוקשה ומתמשכת בנושא זה יותר מאשר במדינות אחרות במערב.

מאמר זה בוחן את מדיניות הצנזורה על הקולנוע בישראל מטעמים מדיניים, ובייחוד את השיקולים אם לפסול או להתיר סרטים שונים על רקע המלחמה הקרה. המאמר מלמד כיצד אלה נגזרו מהמדיניות הכוללת של 'איי-הזדהות' בין שני הגושים היריבים, בראשית שנות המדינה, אולם השתנו אך מעט כאשר הלכו והתדרדרו יחסי ישראל וברית המועצות מראשית שנות החמישים. בתוך כך נבחנים שיקולי הצנזורה בפסילת סרטים; חלקם של

- 1 המחקר האקדמי המועט על הצנזורה על הקולנוע מתבסס על פסיקות בתי המשפט בנושא ומתמקד בשנים אחרי 1967. יונתן יובל, 'צנזורה על סרטים בתנאי טכנולוגיה מבוזרת: מ"יומן סומייל" ועד "ג'נין, ג'נין, ג'נין", עיוני משפט, כח, 2 (תשס"ד), עמ' 555-592; דפנה ברק ארז, 'על שקרים קולנועיים ואמיתות היסטוריות: בין "קול העם" לקול העם', בתוך: מיכאל בירנהק (עורך), שקט, מדברים! התרבות המשפטית של חופש הביטוי בישראל, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2006, עמ' 141-172; Ilan Ben-Ami, 'Artistic Censorship in Israel: 1949-1991', *Contemporary Jewry*, 16, 1 (1995), pp. 3-13. בספרו של דוד שליט על חוויית הצפייה בקולנוע בישראל בעשורים הראשונים של מדינת ישראל יש פרק על הצנזורה, אך ללא שימוש במקורות הארכיוניים הרבים שנחשפו מאז נכתב. ראו: דוד שליט, מקרינים כוח: בתי הקולנוע, הסרטים והישראלים, רסלינג, תל אביב 2006.
- 2 Sheri Chinen Biesen, *Film Censorship: Regulating America's Screen*, Wallflower Press, New York 2018; James C. Robertson, *The Hidden Cinema: British Film Censorship in Action, 1913-1975*, Routledge, London 1989
- 3 בנימין פינקוס, 'חסים מיוחדים': ברית המועצות ובעלות בריתה ויחסיהן עם העם היהודי, הציונות ומדינת ישראל, 1939-1959, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, קריית שדה בוקר 2007; אלי צור, נופי האשליה: מפ"ם 1948-1954, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 1998.

גופי השלטון, ובראשם משרד החוץ, בתהליך הצנזורה; התגובה הציבורית להחלטות הצנזורה; ורגישויות מדיניות אחרות שבאו לידי ביטוי בצנזורה על הקולנוע. המאמר טוען שפסילת סרטים בראשית המלחמה הקרה נעשתה בעיקרה משיקולי פנים – ובכללם הרצון למנוע הפרות סדר באולמות – בשל התנגדותם החריפה של התומכים בברית המועצות בישראל להקרנת סרטים אמריקניים אנטי-קומוניסטיים. ההתנגדות הציבורית לסרטים אלה בקרב מפלגות השמאל הגיעה לשיאה בזמן מלחמת קוראה ופחתה ככל שנחלש להט התמיכה בברית המועצות במשך השנים. הסיבה העיקרית לצנזורה המתמשכת עד 1967 הייתה דאגה תמידית של הממשלה למעמדה הבין-לאומי של ישראל ולקשריה ההולכים ומתרופפים עם מדינות הגוש הסובייטי.

צנזורה פוליטית על הקולנוע במדינת ישראל – ניטרליות בין מערב למזרח

ראשית הצנזורה על הקולנוע במדינת ישראל בתקופת המנדט הבריטי. השלטונות הבריטיים הקימו עוד בראשית שלטונם מנגנון ממשלתי לביקורת סרטים, בתקנות ובחקיקה, שהתיר או פסל סרטים מטעמי מוסר וכדי למנוע פגיעה ביחסי בריטניה עם מדינות זרות, תסיסה דתית ולאומית בקרב תושבי הארץ ואף התקוממות נגד השלטונות.⁴ הצנזורה המנדטורית הפסיקה את פעולתה זמן קצר לפני תום המנדט, ובמשך חודשיים-שלושה בקיץ 1948 הוצגו סרטים בבתי הקולנוע ללא פיקוח. אחד מאלה היה הסרט הסובייטי **אדמירל נחיימוב**, של הבמאי וסוולוד פודובקין, בקולנוע מגדלור בתל אביב. עלילתו הייתה נעוצה במלחמת קרים במאה ה-19, אך בהוראתו האישית של יוזף סטלין תקף הסרט בחריפות את בריטניה, יריבתה הגדולה של ברית המועצות באזור הים התיכון בראשית המלחמה הקרה.⁵ מבקר קולנוע בעיתון **דבר** טען שהצנזורה המנדטורית לא הייתה מרשה להציג סרט ששופך את חמתו בזעם על הבריטים, 'המסיתים ומסכסכים ומקריבים אחרים למען מלחמתם'.⁶ בתוך זמן קצר נהייתה עסוקה אף הצנזורה הישראלית בפסילת סרטים על רקע יריבויות המלחמה הקרה.

בראשית אוגוסט 1948 אימצו השלטונות הזמניים במדינת ישראל את חקיקת הצנזורה המנדטורית על סרטים ומחזות, בשינויים קלים.⁷ החקיקה קבעה שתוקם מועצה לביקורת סרטים (ומחזות) – לכאורה עצמאית בהחלטותיה, אולם למעשה קשורה קשר הדוק

4 גיורא גודמן, 'הצנזורה על הקולנוע בתקופת המנדט הבריטי, 1921-1948', **ישראל**, 27-28 (2020), עמ' 243-272.

5 Sarah Davies, 'Soviet Cinema and the Early Cold War: Pudovkin's Admiral Nakhimov in Context', *Cold War History*, 4, 1 (2003), pp. 49-70

6 פילמאי, 'סרטים: אדמירל נחיימוב', **דבר**, 19.5.1948.

7 פרטיכל ישיבת הממשלה הזמנית, 8.8.1948; ישיבת מועצת המדינה הזמנית, 12.8.1948 – שניהם בארכיון המדינה (להלן: א"מ).

במוסדות השלטון. המועצה פעלה בחסות משרד הפנים, ושר הפנים מינה את חבריה. בתפקיד יושב ראש המועצה שימשו שורת פקידים בכירים במשרד הפנים, והיו בה נציגים ממשרד החינוך, ממשרד הדתות, ממשרד הסעד ומפיקוד המשטרה. לצדם ישבו נציגי ציבור שקשורים בתחומי החינוך, העבודה הסוציאלית והיצירה התרבותית: רובם לא ממש מוכרים בציבור הרחב. חברי המועצה, כשמונה במספר בראשית שנות המדינה, בחנו בוועדות משנה את תקצירי הסרטים, בצירוף תמונות שהגישו המפיצים. סרט שעורר את סקרנותם הוזמן לצפייה; ואם חשבו שיש לצנזרו בשלמותו או בחלקו או להגבילו למבוגרים, הוא הוקרן לפני מליאת המועצה כולה, שהתכנסה כמה עשרות פעמים בשנה – לדון גם במחזות.⁸

רוב פעולות המועצה לביקורת והוויכוחים הציבוריים שהיא הייתה מעורבת בהם נגעו בכל שנותיה לפסילה (או להתרה) של סרטים וקטעי סרטים שכללו סצנות אלימות ומתירנות מינית מופרות, במונחי התקופה. לצנזורה מטעמי מוסר היו מתנגדים חריפים וקולניים אך תמיכה ציבורית רחבה, בעיקר בטענת הגנה על ילדים ובני נוער. פעמים רבות החליטה הצנזורה להגביל סרטים למבוגרים בלבד. נוסף על כך, הצנזורה עסקה מראשיתה בפסילת סרטים בשל נושאים פוליטיים שהטרידו את הממשלה או את הציבור הרחב, כגון סרטים שמטיפים לנצרות או סרטים דוברים גרמנית או ערבית.⁹ בארבע שנותיה הראשונות של המועצה לביקורת היא דיווחה לעיתונות שהיא טיפלה ב-4,900 בקשות לרישיונות ואסרה 27 סרטים (22 מהם מתוצרת ארצות הברית): 20 בשל אלימות, אכזריות ופגיעה במוסר ו-7 מנימוקים 'פוליטיים'; 22 סרטים נאסרו לילדים מתחת לגיל 16; 37 סרטים 'תוקנו' באמצעות 'קיצוצים': הרוב בגלל אלימות ומין, ו-13 סרטים מטעמי 'פוליטיקה'.¹⁰

הסיבה הפוליטית העיקרית לפסילת סרטים שהוגשו לביקורת בשנים מוקדמות אלה הייתה 'פגיעה במדינה זרה': מורשת ישראלית מתקופת המנדט הבריטי. כמו בבריטניה עצמה, פעלו שלטונות המנדט למנוע פגיעה ברגשות מנהיגים זרים ומדינות זרות, בייחוד כאלה שהיו מעורבות בסבך הפוליטי באירופה ערב מלחמת העולם השנייה, וכן למנוע מהומות באולמות הקולנוע בקרב התומכים המקומיים בהן או המתנגדים המקומיים להן.¹¹ הדרישה לצנזורה מטעמים 'מדיניים' הייתה נמרצת לא פחות במדינת ישראל, שהקמתה וקיומה הושתתו על תמיכה בין-לאומית. ככל שפילגה המלחמה הקרה בשלהי שנות הארבעים את העולם לשני מחנות יריבים, כן הלכה והסתבכה האפשרות להשגת תמיכה בין-לאומית רחבה. בתגובה לאתגר המדיני נקטה ממשלת ישראל מדיניות אי-הזדהות בין הגושים היריבים: מזרח ומערב. הסיבות למדיניות זו היו קיום ציבורים יהודיים גדולים משני צדי המתרס האידאולוגי והגאואסטרטגי, תמיכת שתי המעצמות בהקמת המדינה והרצון

8 'קלינוב למזכירות הממשלה, 3.9.1948; ישיבת המועצה לבקורת סרטים ומחזות (להלן: המועצה), 7.9.1948, א"מ, ג-717/8; ישיבת המועצה, 5.9.1950, שם, גל-3882/6.

9 'קלינוב, יומן 30, 31.10.1948; יומן 48, 29.9.1949 – שניהם שם, ג-717/40.

10 'אב-רזי למנהל הכללי, 26.1.1953, שם, גל-3883/23.

11 גודמן, 'הצנזורה על הקולנוע בתקופת המנדט הבריטי', עמ' 257-261.

להימנע מעימותים בין לאומיים נוספים על העימות האזורי שהייתה ישראל נתונה בו. סיבה אחרת הייתה חשש שמא ירחיבו זעזועי המלחמה הקרה את הקרע הקיים בתנועת העבודה בין מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) שבשלטון ובין מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם) שבאופוזיציה משמאלה, ואף יביאו לידי פירוק ההסתדרות, שהם פעלו בה במשותף.¹² מתחים אלה הורגשו היטב באולמות הקולנוע, ששם בלטו סרטים מתוצרת ארצות הברית וברית המועצות. עשרות סרטים סובייטיים הוצגו בבתי הקולנוע בערים הגדולות בשנות המדינה הראשונות. המספר המרשים נבע ממדיניות ההפצה המסחרית-תעמולתית של שלטונות ברית המועצות וחיבת הקהל, בייחוד במפלגות השמאל, לתרבות ה'רוסית', לאידאולוגיה הסוציאליסטית ולסרטים על גבורת הצבא האדום במלחמת העולם. אך הוליווד שלטה בשוק ביד רמה עוד מתקופת המנדט הבריטי, עם כ-70 אחוזים מהסרטים שהוקרנו.¹³ סרטי הוליווד משכו קהל רב בעולם המתועש עוד מראשית המאה ה-20, אולם במדינת ישראל, כמו באירופה ואף בארצות הברית עצמה, עוררו סרטים אלה גם התנגדות גדולה בטענה שהצלחתם המסחרית נשענה על בידור פסול מבחינה מוסרית, תרבותית ואידאולוגית. אנשי ציבור ואינטלקטואלים מימין ומשמאל תקפו השכם והערב את השפעתה המזיקה כביכול של הוליווד על ילדים, על בני נוער ועל מבוגרים.¹⁴ להרגשות האלה היו שותפים חברים במועצה לביקורת סרטים, שראו בסמכותם הזדמנות להשפיע 'במידה מסוימת' על בחירת הסרטים המובאים לארץ 'מבחינת הרמה התרבותית והאמנותית'.¹⁵ הביקורת הציבורית בישראל – ופסילות הצנזורה – נסבו בעיקר על רמת האלימות בסרטי הפשע שייצרה הוליווד. אלה קוממו מחנכים ואנשי מוסר כמעט באותה התרגשות שהם משכו קהלים גדולים לבתי הקולנוע. הוליווד הייתה גם סוכן עולמי רב-עוצמה של תרבות הצריכה החומרית וראיית העולם הפוליטית האמריקנית, וזו עוררה התנגדות עזה במיוחד בקרב תומכי השמאל, בישראל כמו בכל מקום.

התנגדות זו התבטאה במהרה בתגובה לזרם הסרטים האנטי-קומוניסטיים שייצרה הוליווד מראשית המלחמה הקרה. יריית הפתיחה ההוליוודית הייתה הסרט מסך הברזל (*The Iron Curtain*), דוקו-דרמה בהפקת אולפני פוקס (20th Century Fox) על בסיס סיפורו האמתי של איגור גוז'נקו (Gouzenko), מפענח צפנים בשגרירות ברית המועצות בקנדה שערק בתום מלחמת העולם השנייה וחשף רשת ריגול סובייטית. הסרט יצא למסכים בארצות הברית ב-1948 וגרר בשנה שאחרי כן מחאות דיפלומטיות מצד ברית המועצות והפגנות של תומכיה במערב. בבריטניה הותר הסרט להקרנה לאחר שהוזמן נציג משרד החוץ לצפייה מוקדמת עם הצנזורים על הסרטים והשתכנע כי עלילתו צמודה

Uri Bialer, *Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation, 1948-1956*, 12
Cambridge University Press, Cambridge 1990, pp. 206-207

13 צ' לויין ל" קלינוב, 29.9.1949, א"מ, ג-714/21.

14 ענת הלמן, דגניה פינת הוליבורד: תרבות צריכה ופנאי בראשית המדינה, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשפ"א, ובייחוד עמ' 218-299.

15 שנתון הממשלה, תש"י, עמ' 169. ראו גם דיון במועצה, 15.4.1951, א"מ, גל-3883/6.

לעובדות שנחשפו בחקירת הרשויות בקנדה, אולם במדינות במערב אירופה שהיו בהן מפלגות קומוניסטיות גדולות היו מהומות בעת ההקרנה. בצרפת נפסל הסרט זמנית, עד שהותר בלחץ מדיני אמריקני.¹⁶ גם בישראל איימה שגרירות ארצות הברית להגיש מחאה רשמית אם ייפסל. מחלקת המדינה טענה בפני משרד החוץ שישראל מתירה הצגת סרטי תעמולה סובייטיים ולכן תהיה באיסור **מסך הברזל** 'הפליה פוליטית'. במקום פסילה רשמית שהייתה מקוממת את האמריקנים, הציעו אנשי המשרד במארס 1949 לשדל את אגודת בעלי הקולנוע לוותר על הקרנת הסרט כדי שלא לעורר מהומות בקרב תומכי מק"י: המפלגה הקומוניסטית הישראלית, הקטנה אך הקולנית. המפיץ המקומי של היצרנית – חברת פוקס – הציע בעצמו לדחות את דיון הצנזורה בסרט עד סוף השנה.¹⁷

רמז לתגובת השמאל הפרו-סובייטי במק"י ובמפ"ם לוי הוקרן **מסך הברזל** סיפקה התגובה להקרנת **קילומטר של פשעים** (*Walk a Crooked Mile*), סרט הוליוודי אחר על פרשיות הריגול האטומי שהסעירו את הציבור האמריקני. הקרנתו בקולנוע מוגרבי בתל אביב גררה מאמר ביקורת חריף בקול העם על הממשלה שאישרה 'הסתה אנטי-סובייטית' על המסך. מכתב תלונה פומבי של 'הליגה לקשרי ידידות עם ברית המועצות' האשים שמטרת הסרט הייתה 'להכין את האדם לכוונות נפשית למלחמת עולם שלישית' נגד 'מעצמה ידידותית, שעזרה בהשגת עצמאותנו בימי המערכה הקשים'.¹⁸ חברי המועצה לביקורת הזדרזו בעקבות זאת לקולנוע מוגרבי, ושם הם צפו בסרט שאושר קודם לכן רק לפי התקציר. אמנם ברית המועצות לא הוזכרה בשמה, אך התברר שהסרט עסק בריגול קומוניסטי מטעם מדינה מזרח-אירופית לא מזוהה. אף שהסרט כבר הוקרן במשך שבוע ימים ונדמה לצנזורים שהנימה 'האנטי-סוויטית לא הייתה ברורה ומוחלטת', רישיונו בוטל בטענה שהחומר הכתוב אשר הגיש המפיץ לצנזורה לא שיקף את תוכן הסרט, שצבינו פוגע ב'מעצמה ידידותית'.¹⁹

מדיניות דומה ננקטה לשם האיזון בנוגע ליצירות סובייטיות. בספטמבר 1949 אסרה הצנזורה את הצגת המחזה **מר סמית' הולך למוסקבה** (במקור 'השאלה הרוסית') שכתב הסופר הסובייטי קונסטנטין סימונוב (Simonov). גיבור המחזה היה עיתונאי אמריקני שנשלח למוסקווה בהבטחה שיקבל רבבות דולרים תמורת חיבור כתב השמצה. במקום זאת, הוא נשבה בקסמי ברית המועצות, אך תיאוריו החיוביים לא זכו לפרסום בתקשורת האמריקנית הקפיטליסטית. **על המשמר** הסביר שהמחזה אינו פוגע בעם האמריקני אלא יוצא בסאטירה עוקצנית נגד 'אילי הון אימפריאליסטים' שמנסים להרחיק מלחמה נגד ברית

¹⁶ 'No British Action over "Iron Curtain"', *Variety*, 21.7.1948; 'French Pull Shades on "Iron Curtain"', *ibid.*, 19.1.1949; "'Iron Curtain" Up in French Court', *ibid.*, 9.11.1949

¹⁷ ב' גורביץ' למנהל הכללי, 23.3.1949, א"מ, חצ-2401/8; 'קיסילוב לש' גרינוולד, 17.8.1949, שם, גל-3882/2.

¹⁸ 'דורשים איסור הסרט "קילומטר של פשעים"', **הארץ**, 30.5.1949.

¹⁹ 'קלינוב, יומן 44, 27.5.1949, א"מ, ג-717/40; 'הנ"ל ל' קיסילוב, 2.8.1949, שם; 'קיסילוב לאחים מטלון, 31.5.1949, שם, גל-3882/2; 'קלינוב, 'בענין הסרט קילומטר של פשעים', **דבר**, 6.6.1949.

המועצות. העיתון הלין כי המחזה אושר אף בבריטניה, שהונהגה בה צנזורה נוקשה על מחזות, ובמדינות אירופיות אחרות.²⁰ הבחנה כביכול בין 'הבורגנות הקפיטליסטית' המרושעת ל'עם הפשוט', החיובי ביסודו, הייתה מוטיב מרכזי באידאולוגיה ובתעמולה הקומוניסטיות, אולם ישעיהו קלינוב, ראש האגף לעיתונות, הסברה וקולנוע במשרד הפנים, התייעץ בנושא עם משרד החוץ ומצא שארצות הברית כולה למעשה מושמעת בעלילה וסבר שלפיכך יש לאסור להקרנה כמו שנאסרו מסך הברזל וקילומטר של פשעים. קלינוב כתב ביומנו הערה חשובה: 'האמריקאים הם ליברלים יותר', וייתכן שלא היו מתרגשים בכלל מהתרת המחזה הסובייטי. כלומר, החשש היה בעיקר ממחאות מצד התומכים בברית המועצות. 'אבל אנו מצויים בהחלט', סיכם קלינוב, 'על עמדה ניטרלית לגבי שני הצדדים גם יחד'.²¹

בתגובה לשאלתה של חבר הכנסת משה סנה השיב שר הפנים משה שפירא שהמועצה לביקורת החליטה כעיקרון מנחה לאסור להקרין סרטים או להעלות מחזות שיש בהם 'טנדנציה של תעמולה אנטי-סובייטית או אנטי-אמריקאית' ותשמור על עמדה ניטרלית בעניין 'המלחמה האידיאולוגית בין המערב והמזרח'.²² לפיכך נאסר במאסר 1950 הסרט הסובייטי **משפט כבוד**, שעליו זכה הבמאי היהודי אברהם רום בפרס סטלין. במרכז עלילתו שני רופאים סובייטים שנוסעים לארצות הברית, ובתמימותם משתפים בסודותיהם המדעיים עמיתים אמריקנים, שמתברר כי הם סוכני ביון ואנשי עסקים. בשוכם לברית המועצות הם נשפטים ומוודים באשמת ה'קוסמופוליטיות': הנהגת ברית המועצות החלה באותה תקופה לצאת נגד חטא זה.²³ על המשמר וקול העם פרסמו בהבלטה את התקפת השבועון הסובייטי **זמנים חדשים** על פסילת הסרט בישראל, כמובן בלי להתייחס לעובדה שבברית המועצות עצמה, בעלת המשטר הטוטליטרי, פעלה מאז ומתמיד צנזורה נוקשה ביותר על סרטים.²⁴

מלחמת קוראה – צנזורה למען שמירה על 'הסדר הציבורי'

מלחמת קוראה פרצה בשלהי יוני 1950 והביאה לשיא את המאבק בין מזרח למערב. בתגובה לפלישת הצפון הקומוניסטי החליטה מועצת הביטחון בהנהגת ארצות הברית

20 'נאסרה הצגתו של מחזה סובייטי בישראל', על המשמר, 20.9.1949.

21 'קלינוב לי' קיסילוב, 2.8.1949; הנ"ל, יומן 48, 29.9.1949, שניהם בא"מ, ג-717/40. בדצמבר 1951 פסלה הצנזורה את המחזה הסובייטי קול אמריקה, שעמד להיות מוצג בסניף מפ"ם בירושלים, בטענה שהוא 'אנטי-אמריקאי'. ביולי 1952 הותרה הפקת תאטרון אהל של הפרוצה הצייתנית, מחזהו של ז'אן פול סארטר על הגזענות בדרום ארצות הברית, רק אחרי שצומצמה הביקורת על ארצות הברית ושונה סופו. בשלהי 1953 הותר להצגה הסרט הצרפתי שנעשה על פי המחזה, שגם הוא הציג את ארצות הברית מעט יותר בחיוב לעומת המחזה המקורי. א"מ, ג-3580/17, ג-3580/45; יוהר ארנון, 'בממלכת הבד', חרות, 4.11.1953, 11.11.1953.

22 דברי הכנסת הראשונה, 23.5.1950.

23 'קיסילוב ליאיר פילם, 22.3.1950, א"מ, גל-3882/2.

24 'שבועון סובייטי מוחה על צנזורת סרטים בישראל', על המשמר, 6.4.1950.

(ברית המועצות החרימה את הדיונים) לשלוח – בחסות דגל האו"ם – כוחות צבא, רובם אמריקניים, להגן על המשטר בדרום קוראה. בלחץ ארצות הברית הביעה ממשלת ישראל תמיכה בהחלטת מועצת הביטחון. 'האורינטציה' המדינית שלה, כך היא נקראה, נטתה בהדרגה אל ארצות הברית, בעלת המשטר הדמוקרטי, המשאבים הכלכליים והקהילה היהודית הגדולה והעשירה. אולם בתקווה לשמור על יחסים טובים גם עם הגוש הסובייטי – משיקולים גאואסטרטגיים ומרצון להמשיך ולעודד עלייה ממדינות אלה – המשיכה ישראל בפומבי להתעקש על עמדה ניטרלית כביכול במאבק הבין-גושי.²⁵

הצנזורה על הסרטים המשיכה לשקף במוצהר מדיניות זו, ולא רק בשל מצבה המדיני של ישראל אלא מכיוון שהמאבק אשר ניצת בקוראה הרחוקה בער בתוך החברה הישראלית. המועצה לביקורת, שנהגה להתייעץ עם משרד החוץ בנוגע לסרטים בעלי 'תוכן פוליטי', הדגישה בדיניה כי תעמולה אשר עוסקת בשבחים עצמיים מותרת, אך תיאסרנה השמצת 'הצד היריב' או 'הצגה מסולפת' של נושאים שהציבור מפולג בעניינם מאוד. קול שונה בדיונים הביע אליעזר ריגר, פרופסור לחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים (וחבר עוד בצנזורה המנדטורית) שהיה עתיד להתמנות כעבור שנה למנכ"ל משרד החינוך. לדעת ריגר, 'אי ההזדהות' צריכה להתבטא דווקא במתן 'רשות לכל צד להציג את סרטיו הוא', אולם דעתו לא התקבלה. בשקילת היחס שבין 'חופש הדעה' ל'בטחון הציבור' הסביר לעיתונות יושב ראש המועצה לביקורת יעקב קיסילוב שמדיניות הצנזורה נקבעה בשל הצביון הציבורי של הצפייה בקולנוע. אמנם היה אפשר למצוא השמצות וסילופים דומים בדברי ספרות המיובאים לארץ מארצות הברית או מברית המועצות, אך אלה נקראו בפרטיות, ולא הייתה להם אותה השפעה על 'הסדר הציבורי' כפי שהייתה לסרטים שהוקרנו בפומבי.²⁶

התיעוד החדשתי והתעמולתי מעל מסכי הקולנוע של המתרחש בקוראה הרחוקה יצר במהרה אווירה ציבורית סוערת. המועצה לביקורת הייתה אחראית בין תפקידיה לצנזר את סרטי התעודה ויומני החדשות שהופצו להקרנה ציבורית בבתי הקולנוע, בדרך כלל לצד הסרט העלילתי שעמד במרכז תכנית הערב. סרט חדשות תיעודי על קוראה שהזדרזה חברה אמריקנית להוציא נפסל עוד בשבועות הראשונים של המלחמה.²⁷ לא רק חברות מסחריות אלא גם ממשלות הפיקו סרטי תעודה רבים לצורכי תעמולה, בעיקר בשל עלות הפקתם הזולה יחסית. כחודש וחצי לאחר תחילת הלחימה ביקשה שגרירות ארצות הברית להציג סרט באורך עשר דקות בשם 'עזרת האו"ם בקוראה' (UN Aids Korea), שהצדיק את צעדי המלחמה שנקטה ארצות הברית לעצירת הפלישה של צפון קוראה לדרום קוראה. הסרט אושר בידי הצנזורה לאחר כמה מחיקות קטנות בטקסט הנלווה, והוצע על ידי

Bialer, *Between East and West*, pp. 218-226 25

ישיבת המועצה, 5.9.1950, א"מ, גל-3882/6; Moshe Brilliant, 'Film Censor Explains', *Principles*, *Jerusalem Post*, 27.7.1950

27 'י' קיסילוב להא' קולרי, 17.7.1950, א"מ, גל-2882/2.

שגרירות ארצות הברית לשלושה בתי קולנוע בתל אביב. בקולנוע אוריון פרצו בערב השני כעשרים איש בצעקות לקדמת הבמה, זרקו מנשרים על הקהל, וכפו את הפסקת ההקרנה. השגרירות מחתה בפני משרד החוץ, אך למרות הצבת שוטרים, סירבו בבתי הקולנוע לשוב ולהקרין את הסרט.²⁸

מחאות אלימות פרצו כעבור כמה ימים בקולנוע אוריון בחיפה בשעת הקרנת יומן קולנוע של חברת פוקס, ובו תיאור הקרבות בחצי האי המרוחק. יומני הקולנוע היו לקט שבועי ערוך של ידיעות חדשותיות, פוליטיות ובידוריות, שהוקרן עם סרטי העלילה כחלק מתכנית הערב. חדשות החוץ שהוקרנו על המסך נמצאו בשני יומנים שהפיצו החברות האמריקניות מטרו גולדווין מאייר (Metro-Goldwyn-Mayer, להלן: מ.ג.מ.) ופוקס. אף שבמוצרים מסחריים אשר הופצו בכל רחבי העולם המתועש הקפידו לכלול ידיעות פוליטיות ובידוריות מארצות רבות, היומנים הזרים סיפקו במה בלעדית למדיניות הממשל האמריקני ולדרך החיים האמריקנית, וקוממו בכך את חסידי הגוש הקומוניסטי, ולפעמים לא רק אותם.²⁹ במהומה בשעת הקרנת יומן פוקס בחיפה כעבור חודש ימים נעצרו שישה צעירים, חברי המפלגה הקומוניסטית, לאחר שהשחיתו את המסך והתעמתו עם סדרנים ועם שוטרים. גם בקולנוע מוגרבי בתל אביב ניסו להשחית את המסך. שני מפגינים נעצרו והובאו למשפט: על אחד מהם גזרו חודש ימים בכלא.³⁰

בנובמבר 1950 דנה הצנזורה אם להוציא מיומני החדשות קטעים מתוך נאומים של נשיא ארצות הברית הארי טרומן, בכבודו ובעצמו. נאומו באו"ם הוגדר כתואם את מדיניות ישראל כלפי העימות בקוראה, אך לא כך נאום לוחמני בסן פרנסיסקו, שהוא הבטיח בו התנגדות בכוח ל'אימפריאליזם הקומוניסטי'. למפיץ נאמר כי הקטע עלול לעורר הפגנות חריפות אף מאלה שפרצו בזמן הצגת עזרת האו"ם לקוראה. אך לאחר התייעצות עם שגריר ישראל בארצות הברית אבא אבן ביקש מנכ"ל משרד החוץ ולטר איתן מהמועצה לביקורת להתיר את הנאום כדי למנוע פגיעה אפשרית בנשיא וביחסי ישראל-ארצות הברית. הצנזורה התרצתה, הקטע הוקרן, ולא נרשמו בשל כך אירועים מיוחדים.³¹ בכל זאת המשיכה הצנזורה לעקוב מקרוב ולפסול מפעם לפעם קטעים ביומני פוקס-מוביטון שהציגו את אירועי מלחמת קוראה והמלחמה הקרה מזווית פרו-מערבית.³² גם סרטי

28 'מחאה אמריקנית על הפרעה לסרט קוראה בת"א', מעריב, 14.8.1950; 'U.S. Protest Against Film Incident', *Jerusalem Post*, 14.8.1950.

29 רון, 'ראיתי שמעתי: תעמולה נגדית', הארץ, 16.9.1951.

30 'צעירים נאשמים בהפרעת הסדר בקולנוע בשעת הצגת יומן קוראה', הפקר, 22.8.1950; 'מלחמת קוראה' בביה"ד בתל-אביב, שם, 29.11.1950.

31 'קיסלוב לקולומביה פיקצ'ורס, 22.11.1950, א"מ, גל-3882/2; ו' איתן ל' קיסלוב, 24.11.1950; 'קיסלוב לוולטר איתן, שם, 26.11.1950, חצ-2401/8.

32 מלאכת הצנזורה בוצעה בידי סגן יושב ראש המועצה ופקיד משרד הפנים מאיר שוחטמן, שהצטרף למועצה לביקורת בקיץ 1951. בקטע שעסק בדיון באו"ם בהאשמות הקומוניסטיות שארצות הברית השתמשה בלחמה ביולוגית בקוראה, הוצאו מתוך הקריינות המילים 'ממשלת רוסיה לא חדלה להפיח את מסע השקרים בדבר מלחמת חיידקים, אולם מרבית התיאורים מזווית אמריקנית של

התעמולה התייעודיים ויומני החדשות המזדמנים שביקשה שגרירות ברית המועצות להציג נבדקו בקפדנות.³³

מדיניות הצנזורה בישראל כבר עוררה הדים בהוליווד לאחר שבשלהי הקיץ הסוער של 1950 נודע כי נפסלו שני סרטים עלילתיים של חברת מ.ג.מ.³⁴ הארגון רב-העוצמה של יצרני הסרטים האמריקניים פנה בנושא למחלקת המדינה בווישינגטון, וזו ביקשה מהשגרירות בתל אביב ליידע את ממשלת ישראל בדבר אי-שביעות רצונה, בליווי המסר שצנזורה פוליטית אינה קיימת בארצות הברית.³⁵ כמו תלונות הסובייטים על הצנזורה בישראל מוקדם יותר באותה השנה, זו הייתה טענה מיתממת למדי של האמריקנים בשיא עידן המקארתיזם: תקופה שהאולפנים הגדולים בהוליווד נאלצו להכין בה רשימות חרם של יצירות ויוצרים החשודים בנטייה או בסלחנות יתר לקומוניזם. על כל פנים, המחאה הרפה של שגרירות ארצות הברית לא שינתה את מדיניות הצנזורה; וסוכני הסרטים, ממערב וממזרח, כבר ייבאו סרטים לפי מדיניות זו.³⁶

תלונות קולניות הרבה יותר על עבודת הצנזורה נשמעו בקצה הפרו-סובייטי של המפה הפוליטית בישראל. למשל טענו שהיא פסלה את פגישה על האלבה – מעין תשובה סובייטית למסך הברזל האמריקני, שהכוכבת הגדולה של ברית המועצות ליובוב אורלובה (Orlova) גילמה בו סוכנת אמריקנית אשר מנסה לגנוב מידע טכנולוגי באזור הסובייטי של גרמניה. למעשה הסרט לא הוגש כלל לצנזורה, ולאחר שטענו הקומוניסטים כי גם הוא נפסל, הוקרן במאי 1952 סרטו של אלכסנדר דובז'נקו על חיי הביולוג איבן מיצ'ורין, בשם ההפצה שלו במדינות המערב: החיים בפריחה (*Life in Bloom*).³⁷ פסילתם כביכול של סרטים סובייטים העצימה את התוכחה על התרת סרטים מתעשיות הקולנוע המערבית שביקרו את המשטרים הקומוניסטיים במזרח אירופה. בסרט הבריטי סוד מדיני (*State Secret*), מנתח אמריקני נקרא מלונדון לנתח דיקטטור במדינה דמונית מאחורי מסך הברזל. הניתוח הצליח, אך הדיקטטור מת, וכדי למנוע את פרסום הידיעה המשטר מנסה

- המערכה בקוראה אושרו להקרנה, ולעתים עוררו תרעומת. מ' שוחטמן לחברת פוקס, 16.5.1952;
 יומן 156, 4.7.1952, שם, ג-9056/19; 'מוחים נגד תעמולת המלחמה', על המשמר, 15.7.1952.
 33 'Films Pass Censors if they Conform with Gov't Policy', *Jerusalem Post*, 28.12.1950
 ישיבת המועצה, 15.4.1951, א"מ, גל-3883/6. וכן שם, גל-3885/7.
 34 הסרט הראשון – *The Red Danube* – עסק בהחזרתם הכפויה של פליטים לאזור הכיבוש הסובייטי
 בווינה; על הסרט השני – *Conspirator* – ראו בהמשך הדברים. עוד נאסר לאחר מכן סרט הנפשה
 קצר בשם *Make Mine Freedom* שהפיצה מ.ג.מ.
 35 'Yank Distribs Disturbed Over Israel's "Neutral" Film Censorship', *Variety*, 23.8.1950;
 Acheson to American Embassy, Tel Aviv, 7.12.1950, United States National Archives
 (hereafter: NA), RG59, Department of State, Central Decimal File, 1950-1954, Box
 5462, 884A.452/12-750
 36 'Films Pass Censors If They Conform with Gov't Policy', *Jerusalem Post*, 28.12.1950
 37 'נאסרו 16 ו"תוקנו" 30 סרטים', על המשמר, 31.1.1951; י"ט, 'סרטים... וסודה של ועדת הבקורת
 לסרטים', שם, 7.3.1951; 'סרטים: החיים בפריחה', שם, 8.5.1952.

למנוע את חזרת המנתח למערב. שיקולי הצנזורה להתיר את הסרט אינם ידועים, אולם סביר שסייעה העובדה כי אינו מזכיר שום מדינה אמתית בשמה. כך או אחרת, על המשמר הגדיר במארס 1952 את הסרט 'השמצה גלויה של משטר הדמוקראטיה העממית'.³⁸

גם הזרם המתגבר של סרטי עלילה מתוצרת הוליווד שעסקו במלחמה העקובה מדם בקוראה עורר מחלוקת. שלושה מיליון אזרחים קוראנים מתו במלחמה, מרביתם – בהפצצות אוויר מצד ארצות הברית, ויותר מ-30 אלף חיילים אמריקנים נהרגו בקרבות הקשים עם כוחות צפון קוראה וסין העממית. **כידונים שלופים** (*Fixed Bayonets*) של הבמאי סמואל פולר (Fuller), סרט המלחמה הראשון על קוראה שהוקרן בארץ, עשה באוגוסט 1952 את קולנוע אלנבי זירת מאבק בין התומכים במלחמה למתנגדים לה. קומוניסטים הפגינו נגד ה'רוצחים' האמריקנים גיבורי הסרט, ומחיאות כפיים נשמעו ביציעים כאשר נראה טנק סיני עולה באש. טענות הופנו **בעל המשמר** כלפי הצנזורה, שהתירה הצגת 'תעמולה גלויה לרצח אדומים', אולם המועצה לביקורת התעקשה שזהו סרט 'טוב מאד', שמציג את 'הצד האנושי של שני הצדדים היריבים' ו'אין בו כל מעשי אכזריות בולטים'.³⁹

טענה אחרת בשמאל נגד הצגה קולנועית אוהדת של פעולות המערב בראשית המלחמה הקרה הייתה שבד בבד עם השמצת ברית המועצות, זו הכשירה מחדש את תדמית הגרמנים והאוסטרים. במפ"ם ובמק"י סברו שגרמניה המערבית ממשיכה את דרכי הנאצים ומשרתת את האימפריאליזם המערבי, להבדיל מהמופת הסוציאליסטי והאנטי-פשיסטי שהתגבש בגרמניה המזרחית. בעניין גרמניה המערבית לפחות היו לשמאל תומכים בכל קצוות הקשת הפוליטית בישראל. הרעיון שקידמה ארצות הברית לחמש מחדש את גרמניה המערבית, ויותר מכך – מדיניות ממשלת ישראל להגיע עמה להסדר שילומים, גררו התקפות פוליטיות קשות משני קצוות הקשת הפוליטית.⁴⁰ בקיץ 1951 התלוננו אף בעלי טור בדבר ובמעריב נגד הצנזורה שהתירה את **ראיתי את ברלין** (*The Big Lift*), אשר גיבורו טיים ברכבת האווירית האמריקנית שפרצה את המצור הסובייטי על ברלין ב-1948. מטרת הסרט לדברי המבקרים הייתה 'לחנך' את הצופים לפיוס עם גרמניה באמצעות הדגשת הרעיון שלא חסרים 'גרמנים טובים'.⁴¹

ביקורת דומה שקושרת איבה לברית המועצות עם סלחנות לנאצים לשעבר נמתחה בשלהי 1951 בסרט השווייצרי **ארבעה בג'יפ** (*Die Vier Im Jeep*). סרטו של הבמאי היהודי-אוסטרי לאופולד לינדטברג (Lindtberg) עסק ביחסים שבין שוטר צבאי סובייטי לשלושת חבריו, נציגי המערב, המפטרלים יחדיו בג'יפ בווינה הכבושה בידי בעלות

38 ער"ל, 'הצנזורה וסרטי המלחמה', שם, 15.4.1952.

39 י"ט, 'בכידונים שלופים', שם, 28.8.1952; 'אין כל פסול בסרט "כידונים שלופים"', הארץ, 29.8.1952; 'מלחמה קולנית נגד "כדונים שלופים"', **הצפה**, 31.8.1952.

40 יעקב טובי, החורבן וההשבוין: מדינת ישראל והשילומים מגרמניה, 1949-1953, אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת בר-אילן, תל אביב 2015.

41 ב' דוד, 'איה הצנזורה?', **דבר השבוע**, 15.6.1951; ש"ת, 'שיחות מעריב: ראיתי את ברלין', **מעריב**, 17.6.1951.

הברית. עימות נוצר בין הארבעה בעניין פקודה להסגרתו של שבוי מלחמה אוסטרי נמלט לידי השלטונות הסובייטיים. בעיתונות השמאל מחו על התיאור ההומני של השוטר האמריקני לעומת דמות השוטר הסובייטי הגסה וחסרת ההומור, שהתעקש למלא את חובותיו. לא עזרה הגאווה המקומית על שאת השוטר הסובייטי גילם שחקן הקאמרי יוסף דיין, בהופעת בכורה של שחקן ישראלי בסרט זר. 'הליגה לקשרי ידידות' קראה להחרים את הסרט ומשה סנה דרש בכנסת להפסיק את הצגתו.⁴² שר הפנים משה שפירא השיב כי המועצה לביקורת צפתה בסרט פעמים מספר והחליטה שאינו 'אנטי-סובייטי' אלא ההפך: 'הופעתו של השוטר הסובייטי בסרט ניתנה מתוך הערכה לרגש החובה והאנושיות שבו'. ביקורת אחרת נגד הסרט, שסנה ציטט בהרחבה מעיתון דבר, נגעה ליחסו המקל לאוסטרים. שפירא טען שהוצאו כמה קטעים אשר עלולים להתפרש בציבור כמביעים רחמים כלפי שבויים מלחמה נאצים וקרוביהם. סנה לא ויתר, ובשל 'חילוקי הדעות שבציבור בנושאים אלו' דרש לשנות את הרכב המועצה ושיהיו בה 'כל הזרמים'. היה בכך רמז לכך שאין במועצה נציגות לסיעות השמאל, אולם שר הפנים משה שפירא התעקש שהמועצה 'אובייקטיבית', ולראיה ציין כי מתוך 22 סרטים שנפסלו עד אותו הזמן, אחד בלבד היה מתוצרת רוסיה.⁴³

הצנזורה על הקולנוע בעקבות משפט פראג ומות סטלין

בנובמבר 1952 ספגו יחסי ישראל עם ברית המועצות ומדינות הגוש הקומוניסטי במזרח אירופה מהלומה קשה במשפט 'הטיהור' בצ'כוסלובקיה של מזכיר המפלגה הקומוניסטית רודולף סלנסקי (Slánský) וקבוצה מחבריו להנהגת המפלגה, מרביתם כמוהו ממוצא יהודי. אף שכבר כמה שנים היו היחסים עם הגוש הקומוניסטי במדרון, זועזעה המערכת הפוליטית בישראל מעוצמת ההתקפה במשפט פראג על יהדותם של הנאשמים ועל ה'ציונות' כשלוחת האימפריאליזם המערבי.⁴⁴ משפט פראג טלטל במיוחד את מפ"ם. שליח השומר הצעיר במזרח אירופה מרדכי אורן נעצר בידי השלטונות בצ'כוסלובקיה והעיד (בכפייה) מטעם התביעה על קשרי ריגול מטעם ישראל שרקם כביכול עם הנאשמים. תמיכת האגף השמאלי בהנהגת משה סנה ב'צדק הקומוניסטי' הייתה יותר מדי אפילו להנהגה הפרו-סובייטית במפ"ם, והדבר הוביל בתוך חודשים אחדים לגירוש התומכים בסנה מהמפלגה ולחברתם למפלגה הקומוניסטית. באותה השנה פרשה אחדות העבודה מהשותפות הטעונה במפ"ם עם הקיבוץ הארצי והקימה מפלגה משלה.⁴⁵

42 ירמיהו שמואלי, 'ה-4 בג'יפ סרט אנטי-סובייטי', על המשמר, 28.10.1951; 'לא נשלים עם זריעת שנאה לססס"ר הידיד הגדול של עמנו', קול העם, 3.12.1951.

43 דברי הכנסת השנייה, 28.1.1952.

44 מאיר קוטיק, משפט פראג: משפט הראווה האנטי-ציוני הראשון בגוש הקומוניסטי, מילוא, תל אביב 1985.

45 צור, נופי האשליה, עמ' 194-239.

ימים מספר לאחר תום המשפט עלה בקולנוע ארמון בחיפה ובקולנוע ציון בירושלים סרט אמריקני חדש שבמקור נקרא *Assignment Paris* ('שליחות בפריז'). מן הסתם בשל משפט פראג נתנו לו המפיצים בישראל את השם האקטואלי **משפט בודאפסט**. במרכז העלילה עיתונאי אמריקני שנאסר בהונגריה, עונה והוחזר למערב לאחר הודאה כפויה באשמה, תמורת עריק הונגרי שהתנדב לחזור לגורלו המר. למרות הלם משפט הראווה בפראג, תנועת השומר הצעיר הפיצה כרוזים שהוקיעו את הסרט 'כמכשיר של מחרחרי המלחמה האמריקניים לטמטום המוחות של העם'.⁴⁶ בעקבות המחאה דנה המועצה לביקורת בסרט מחדש. הובעה תרעומת שהתמצית הכתובה שהגיש המפיץ לא שיקפה את רוחו, אך הוחלט שאין לפסול אותו בשל התגובה החריפה של ממשלת ישראל למשפט בפראג. אחד מחברי המועצה אף טען שהסרט חשוב כמסמך תיעודי אשר 'מסביר את דרכי המשפט בארצות מסוימות ואת האופן שבו מוציאים וידויים מאת הנאשמים'.⁴⁷

היחסים בין ישראל לגוש הקומוניסטי המשיכו להתדרדר בעקבות משפט פראג. בינואר 1953 הודיעה ברית המועצות על העמדה לדין של קבוצת רופאים יהודים באשמת קשר לפגיעה בראשי המשטר. בחודש פברואר גרם פיגוע בישראל שביצע ארגון מחתרת ימני נזק כבד לבניין הצירות הסובייטית בשדרות רוטשילד בתל אביב, וכמה נפצעו בו קל. ברית המועצות ניתקה בתגובה את יחסיה הדיפלומטיים עם ישראל, ויבואני הסרטים האמריקניים זיהו מיד הזדמנות מסחרית. הסוכן המקומי של מ.ג.מ. פנה ליושב ראש המועצה קיסילוב ומסר שהחברה בארצות הברית 'דורשת', בשל השינוי ביחסי ישראל והגוש הקומוניסטי, לבטל את האיסור הקודם על שלושה מסרטיה. קיסילוב הסביר לו שלמרות הצעד העוין של ברית המועצות, לא תשתנה עמדת הצנזורה בנושא.⁴⁸ כאילו להמחיש זאת, צונזרו באותם הימים קטעי 'הסתה אנטי-סובייטית' בשני סרטים קצרים של חברת פוקס. כעבור חודשיים ימים דרשה הצנזורה משגרירות ארצות הברית להשמיט קטע מסרט התעמולה *Path to Peace*, שהראה מצעד של הצבא האדום במוסקווה.⁴⁹

הדיון בסרטי התעמולה של הממשל האמריקני הגיע במקרה אחד לדרגי השלטון הגבוהים ביותר. בראשית 1954 ביקש קצין ההסברה בשגרירות ארצות הברית כי הצנזורה תאשר סרט שהכין הממשל על קוראה והפיצו ברחבי העולם. בטקסט היו כמה 'הערות מעליבות' כלפי ברית המועצות; הצנזורה חששה שמה תלווה הקרנת הסרט בהפרעות מצד הקומוניסטים והציעה למשרד החוץ לבקש מהאמריקנים לוותר על הצגתו. הממונה על מחלקת ארצות הברית במשרד החוץ יעקב הרצוג, מנכ"ל משרד ראש הממשלה טדי

46 'סרט אקטואלי: "משפט בודפשט"', **מעריב**, 1.12.1952; 'כרוז השוה"צ בבירה מוקיע את הסרט "משפט בודאפסט"', **על המשמר**, 18.11.1952.

47 ישיבת המועצה, 21.12.1952, א"מ, חצ-2401/8.

48 'אב-רזי (קיסילוב) לוולטר איתן', 11.3.1953; ישיבת המועצה, 15.3.1953; 'ש' בנדור ל' אב-רזי, 18.3.1953; ישיבת המועצה, 20.3.1953 - כולם שם, גל-3883/21. נדחתה גם בקשת חברת קולומביה להתיר מחדש את **קילומטר של פשעים**. ישיבת המועצה, 21.12.1952, שם, חצ-2401/8.

49 'אב-רזי לשגרירות ארצות הברית, 12.5.1953, שם, גל-3882/3.

קולק והממונה על שירותי המודיעין משה פרלמן צפו בסרט והסכימו עם הצנזורה. העניין הובא לידיעת ראש הממשלה דוד בן-גוריון והשר בלי תיק הממונה על ההסברה זלמן ארן. שניהם היו תמימי דעים שישאל אינה זקוקה לתעמולה אנטי־קומוניסטית מסוג זה וצריך להסביר זאת לאמריקנים. הרצוג פנה פנייה לא רשמית לשגרירות ארצות הברית, וזו הסכימה לבדוק אם בווינגטון מסכימים להוציא כמה קטעים מהסרט. עניין הצגתו ככל הנראה התמסס.⁵⁰

ובכל זאת, עמדת הצנזורה בנוגע לסרטים העלילתיים הייתה לא ברורה ולא עקבית, אולי בשל הלחצים המסחריים של היצרנים. לאחר מות סטלין במארס 1953 חידשה במהרה מנהיגות חדשה בברית המועצות את הקשרים הדיפלומטיים עם ישראל. למרות רגישות גדולה בישראל לגורל היחסים, התירה הצנזורה בראשית 1954 את אחד הסרטים האנטי־קומוניסטיים הבולטים שהופקו בהוליווד באותה תקופה: **מעבר לחבל** (*Man on a Tightrope*), בבימוי של איליה קאזאן (Kazan). ההשראה לסיפור הייתה בריחת קרקס מזרח־גרמני למערב כמה שנים קודם לכן, אולם העלילה הועברה לצ'כוסלובקיה. גיבור הסרט קרל סרניק (השחקן פרדריק מרץ' [March]) כואב את מצבו הקשה של קרקס בבעלותו שהולאם בידי השלטונות. סרניק מצליח, עם משפחתו הקרובה, להבריח את הקרקס אל מעבר לגבול גרמניה המערבית, אך משלם על כך בחייו. קול העם תבע כצפוי יותר מפעם את הפסקת הקרנת 'סרט התועבה והשיקוצים!' אבל גם מבקרים בדבר ובזמנים הליברלי לא אהבו את רוח התעמולה שנשבה בסרט והעירו שלהוליווד, בשיא ימי המקארתיות, 'אין רשות מוסרית להוקיע אחרים'.⁵¹ אף שצ'כוסלובקיה הוצגה בסרט כמדינת משטרה טוטליטרית אשר החיים בה הם כלא שיש לברוח ממנו, שר הפנים ישראל רוקח השיב לשאלתה הצפויה של משה סנה בכנסת שהצנזורה התירה את **מעבר לחבל** לאחר שהסיקה כי אין בו 'השמצה של המשטר בצ'כוסלובקיה'.⁵²

לפעמים הסתפקה הצנזורה בהוצאת קטעים. מסרט תיעודי היסטורי ארוך מתוצרת פוקס הוצאה ביקורת על עמדת ברית המועצות בראשית מלחמה העולם השנייה, ומסרט עלילתי סובייטי הוצאו קטעים שהשמיצו את עמדת מעצמות המערב במלחמת האזרחים אשר פרצה ברוסיה בעקבות המהפכה הבולשביקית.⁵³ בעקבות הצעת משרד החוץ, דרשה הצנזורה הוצאת ארבעה קטעים קצרים מסרט הסינמסקופ **אנשי הלילה** (*Night People*), שגרגורי פק (Peck) כיכב בו כקולונל אמריקני בברלין אשר חוקר חטיפת חייל אמריקני לאזור הכיבוש הרוסי כדי שישמש קלף מיקוח. בקטעים האלה כונו קצינים סובייטים בשם

50 יעקב הרצוג למנכ"ל, 6.7.1954; יעקב הרצוג לשגרירות בווינגטון, 3.8.1954, שם, חצ-2401/8.

51 'תופסק הצגת סרט התועבה והשיקוצים!', קול העם, 9.2.1954; פילמאי, 'סרטים: מעבר לחבל', דבר, 19.2.1954; 'סקירת סרטים: מעבר לחבל', זמנים, 17.3.1954.

52 דברי הכנסת השנייה, 8.3.1954.

53 הסרטים היו *Farewell to Yesterday* וזה קרה בשנת 1919. 'צרוף קטעים שנפסלו', ללא תאריך, א"מ, גל-3883/23.

'קניבלים' או הוצגו לדעת משרד החוץ 'בצורה מגוכחת ובלתי מכובדת'.⁵⁴ הקומוניסטים לא הסתפקו בכך ודרשו ללא הועיל את פסילת הסרט.⁵⁵ קומדיות וסאטירות הולכות ומתרבות על המלחמה הקרה מתוצרת תעשיית הסרטים במערב העמידו אתגר נוסף בפני הצנזורים. כתנאי מקל הן גלגלו בדרך כלל גם על הצד המערבי. הקומדיה הבריטית יד לפה (*Top Secret*) סיפרה על מהנדס תברואה בריטי שעובד במתקן ממשלתי סודי ויוצא לחופשה בצרפת עם מזוודה ובה תכניתו החדשה למשתנה ציבורית. מעסיקיו הבריטים סבורים שעזב עם תכניות אטום סודיות, ושירותי הביון הסובייטיים מצליחים לפתות אותו למוסקווה. הסרט לעג לשלטונות בבריטניה ובברית המועצות גם יחד, אולם עיתון הפקד תיאר את הדבר במילים 'פצצת צחוק', ואילו קול העם ראה בו מנה גדושה ביותר של 'השמצות ועלבונות' נגד המנהיגים והמדענים הסובייטיים שנראתה באיזה 'סרט אנטי-סובייטי' בארץ. ארגוני ידידות ושלום שקשורים במק"י ומפ"ם דרשו במפגיע להוריד את הסרט 'הפוגע ברגשותיהם של חברי תנועת השלום', אולם לשאלתו של שמואל מיקוניס בכנסת בפברואר 1956 השיב שר הפנים, עתה ישראל בריהודה מאחדות העבודה, שהצנזורה בדקה מחדש את הסרט והשתכנעה כי אין 'פגיעה לא בברית המועצות ולא בבריטניה': אולי כרמז לכך שמדינות המערב רגישות פחות לסאטירה על משטריהן.⁵⁶ 'אנשים שאינם יודעים לצחוק', סיכם כותב בדבר את מחאות 'ועד השלום' נגד יד לפה. הצנזורה, באישור משרד החוץ, התירה כעבור שנתיים ימים קומדיה בריטית-אמריקנית נוספת על המלחמה הקרה, בנימוק שהיא שמה ללעג את האמריקאים והרוסים כאחד.⁵⁷

סאטירה, גם כשאינה משעשעת, היא אמצעי תעמולה חתרני במיוחד. בספטמבר 1956 הגיע לדיון במועצה לביקורת העיבוד הקולנועי בצורת סרט הנפשה לספרו הנודע של ג'ורג' אורוול (*Orwell*) חוות החיות, אלגוריה על המהפכה הבולשביקית והסטליניזם. מזכיר המועצה לביקורת העיר בקצרה שמדובר ב'סאטירה פוליטית נגד רוסיה', אשר 'חובה עלינו לראותו'. עם זאת, הסרט הבריטי עטור השבחים על החזירים המשתלטים על חוות החיות הותר להקרנה במהירות וללא התנגדות, אף שהיה מדובר בדיוק באותה תעמולה כלפי הצד האחר שהתיימרה הצנזורה לאסור להקרנה. היא לא יכלה לדעת שאת הפקת הסרט מימנה סוכנות המודיעין של ארצות הברית - ה-CIA - ושהסיום הפסימי של אורוול שונה במכוון כדי להראות את החיות מתמרדות נגד אדוניהם החזירים, המזוהים בבירור עם ברית המועצות,

54 אליעזר דורון אל ש"ב ישעיה, 15.3.1955, שם, חצ-2401/8.

55 דברי הכנסת השלישית, 20.2.1956.

56 "יד לפה" - פצצת צחוק, הפקד, 30.12.1955; ד' הניג, 'על הבד: "יד לפה" המסיתים!', קול העם, 2.1.1956; 'תובעים להפסיק הצגת סרט אנטי-סובייטי', קול העם, 3.1.1956; 'הציבור מוסיף לתבוע איסור הסרט "יד לפה"', על המשמר, 13.1.1956; דברי הכנסת השלישית, 20.2.1956. חי, 'אנשים שאינם יודעים לצחוק', דבר, 10.1.1956.

57 ראו את הדיון בתחתית הבדל (*The Iron Petticoat*), הצגת בקורת, 12.2.1958, א"מ, ג-5043/63.

השולטת במדינות הגוש הקומוניסטי.⁵⁸ התרת חוות החיות – לעומת פסילת סרטים וקטעי סרטים של הממשל האמריקני על בריחה מהונגריה למערב והדיכוי האלים של הסובייטים את המרד העממי האנטי־קומוניסטי בבודפשט, בשלהי אותה השנה – מלמדת בעקיפין על ערכם של יצירה אלגורית ותעמולה סמויה לעומת תעמולה גלויה ובוטה.⁵⁹

בדצמבר 1956 עשתה הצנזורה צעד יוצא דופן והציגה בשלמות סרט שנאסר להקרנה – בכינוס רב־משתתפים בבית ציוני אמריקה שנידון בו מצב ענף הקולנוע. מדובר ב**לא עת לפרחים** (*No Time for Flowers*), סאטירה הוליוודית על הקומוניזם בצ'כוסלובקיה, שבמרכזה נערה מקומית אשר מתאהבת בדיפלומט אמריקני. בדיון שלאחר ההקרנה הגן בתוקף יושב ראש המועצה לביקורת זאב מליון על חשיבות הצנזורה על סרטים, בעיקר אלימים, וציין **שלא עת לפרחים** נפסל בצער, אף שהוא טוב, בשל החשש לפגוע במדינה זרה. המבקר זאב רב־נוף ציין בעיתונו **דבר** שהצנזורה שגתה בפסילתו של הסרט 'הנחמד', לדבריו, כאשר פולחן סטלין שבמרכזו כבר היה נושא לגינוי גם בארצות הקומוניסטיות.⁶⁰

בתוך כמה חודשים אישר משרד החוץ להציג את הסרט, בתנאי שיוצאו אזכורים לפראג ולצ'כוסלובקיה. הסיבה להתרתה הפתאומית של הקרנת הסרט לא נמסרה כמובן לציבור, וְלא – לא היה להשמטות ערך. מבקר הסרטים של **למרחב**, עיתון אחדות העבודה, תהה אם היה מדובר ב'ליברליזציה' של הצנזורה 'או שמא מעיד הדבר על שינוי־הערכין שחל ביחסינו עם ברית המועצות?'.⁶¹

צנזורה על הוליווד – בין סלידה תרבותית לשיקולים מדיניים

להט הפרו־סובייטי שאפיין את השמאל הישראלי בראשית המלחמה הקרה גווע במידה רבה בשנות החמישים בעקבות משפטי הטיהור בעלי הגוון האנטישמי והאנטי־ציוני במזרח אירופה, עסקת מכירת הנשק הצ'כוסובייטי למצרים, חשיפת נאום הגינוי לפולחן סטלין של מנהיג ברית המועצות ניקיטה חרושצ'וב, דיכוי המרד בהונגריה והסיוע הסובייטי למצרים במלחמת סואץ. קולות חדשים וביקורתיים כלפי ברית המועצות החלו להישמע בגלוי אף במפ"ם ובעיתונות על המשמר.⁶² המחאות בנוגע לסרטים אנטי־קומוניסטיים נעשו רפות יותר, והאיום בהפרות סדר באולמות הקולנוע נעלם. מבחינה כלכלית ותרבותית,

58 ח' קרניאל למר מליון, ללא תאריך, שם, ג-5083/105; Tony Shaw, *Hollywood's Cold War*, pp. 72-85. Edinburgh University Press, Edinburgh 2007.

59 ראו את תיק מחול החופש (*Dance to Freedom*), א"מ, גל-45483/12 ופסילת קטעים מתוך העם ההונגרי לוחם לחרותו (*Hungarian Fight for Freedom*), ז' מליון לשגרירות ארצות הברית, 23.12.1956, שם, גל-3885/8.

60 זאב רב־נוף, 'בקולנוע: סימפוזיון על בעיות הקולנוע בארץ', **דבר**, 16.12.1956.

61 פ' גור, 'אמנות הקולנוע: דגים מלוחים ופרחים בשורות המלחמה הקרה', **למרחב**, 12.7.1957.

62 טל אלמליח, **אנשי האתמול: הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר ומפ"ם, 1956-1977**, מכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2018.

ככל שהלכו והתרחקו תלאות הצנע והקיצוב בראשית העשור ורמת החיים הלכה ועלתה, כן משכו בחוזקה תהליכי 'אמריקניזציה' את החברה הישראלית לכיוון של תרבות צריכה קפיטליסטית, אשר מנוגדת לבשורת הכלכלה הסוציאליסטית שייצגה ברית המועצות.⁶³ רמז לתהליכים אלה מצאו מבקרים בני הזמן בהצגה המחודשת והמצליחה של *נינוצ'קה* (*Ninotchka*), הקומדיה הסאטירית הנודעת של ארנסט לוביטש (Lubitsch) משנת 1939, שהקומיסרית היפה גרטה גרבו (Garbo) נשלחת בה לפריז בשירות המשטר, אולם לבה הסובייטי הקר מומס בידי פלייבוי צרפתי ופיתויי השפע הקפיטליסטי.⁶⁴ למרות אותם תהליכים גאו-אסטרטגיים וכלכליים שמשכו את ישראל מערבה, מדיניות החוץ של ישראל המשיכה להקפיד על שמירת היחסים עם הגוש הקומוניסטי, ולו רק למען סיכויי העלייה ממזרח אירופה, שהושקע בהם מאמץ מדיני רב באותן השנים.⁶⁵

ביקורת על שהרכב המועצה אינו מייצג בהשקפותיו את כל חלקי החברה הישראלית הביאה להרחבתה עד סוף שנות החמישים ל-18 חברים, ובכללם דמויות ציבוריות מוכרות כמו הסופר והמשורר איש אחדות העבודה חיים גורי ומבקר הקולנוע של דבר זאב רב-נוף. אולם בהנחיית משרד החוץ, מדיניות הצנזורה בכל הנוגע לסרטים שעסקו במלחמה הקרה נותרה בעיקרון כשהייתה. הסרטים שיובאו מברית המועצות מיעטו לעסוק, אם בכלל, בנושאים האידאולוגיים ובעימותים המדיניים שאפיינו את תקופת סטלין וראשית המלחמה הקרה,⁶⁶ אך זרם סרטים רצוף מתוצרת המערב שעסק בפעולות ריגול משני צדי מסך הברזל, בבריחה ממשטרים עריצים במזרח אירופה ובמלחמות במזרח אסיה חייב כל העת את ערנות הצנזורה ואת מעורבות משרד החוץ.⁶⁷ בסך הכול פסלה הצנזורה בשלהי שנות החמישים ובראשית שנות השישים כעשרה סרטים עלילתיים שקשורים במלחמה הקרה: כמעט כולם מתוצרת הוליווד. כמה מהסרטים שנפסלו עוררו את אי-נחת הצנזורה גם בשל סצנות אכזריות.⁶⁸

63 חיים שיינבלט, "לתפוס את אמריקה", תהליכי אמריקניזציה בחברה הישראלית, 1958-1967, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2017.

64 גור, 'אמנות הקולנוע'; א"מ, 'הערות', למרחב, 22.2.1957.

65 פינקוס, יחסים מיוחדים, עמ' 610-616.

66 שנתון הממשלה, תשי"ח, עמ' 299; תש"ד, עמ' 314; תשכ"א, עמ' 289; תשכ"ב, עמ' 309; תשכ"ג, עמ' 309. רוב הסרטים הסובייטים התרפקו על מלחמת העולם השנייה ועל יצירות ספרות ובלט. סרטון תיעודי מצויר על המרוץ לחלל בשם *ספוטניק* הותר להקרנה מכיוון שהייתה בו רק תעמולה 'לטובת רוסיה', ולא 'פגיעה כל-שהיא במדינה זרה'. הצגת בקורת, 5.10.1960, א"מ, ג-5055/73.

67 סרטים על המלחמות במזרח אסיה העסיקו רבות את הצנזורה, שפסלה ב-1955 את *Prisoner of War* עם רונילד רייגן, ואת *The Shanghai Story*. ראו גם דיון בסרטים שהותרו: *מעבר הדמים* (*Blood Alley*), א"מ, ג-5037/23; *תקרית על היאנגטסה* (*The Yangtze Incident*), שם, ג-5043/53; *בוגד במחנה שבויים* (*Time Limit*), שם, ג-5046/9; *מלאכים ללא כנפיים* (*The Hunters*), שם, ג-5046/69; *גבעת הדמים* (*Pork Chop Hill*), שם, ג-5049/75; *האירויות בקרב* (*Glory Brigade*), שם, ג-5054/66.

68 הסרט *הפולש הזר* (*Strange Intruder*) נפסל בשל סירוב היצרנית האמריקנית להוציא סצנת התעללות בחיילים אמריקנים במחנה שבויים בקוראה, שהמועצה לביקורת תיארה כ'תמונות זוועה ופגיעה במדינה זרה'. ישיבות המועצה, 27.10.1958 ו-11.5.1959, שם, ג-5045/73.

בדיוני הצנזורה בסרטי המלחמה הקרה חברו לא אחת השיקולים המדיניים לסלידה התרבותית מהעלילות הבדיוניות וסצנות האלימות בסרטי האימה והפשע, בעיקר הזולים יותר מבחינת עלות ההפקה, שנוצרו באולפני בירת הסרטים האמריקנית.⁶⁹ הרתיעה התרבותית מתוצרת הוליווד במועצה לביקורת ניכרה בסתיו 1957, שאז עלה לדיון *China Gate*, סרט מלחמה נוסף של סמואל פולר. נושאו היה המלחמה אשר רק הסתיימה בהודו-סין, ששם ניסו - ללא הצלחה - כוחות צבא צרפתיים, בסיוע לוגיסטי מארצות הברית, למנוע ב-1954 את השתלטות הקומוניסטים על צפונה של וייטנאם, אשר עוד הייתה אז קולוניה צרפתית. במרכז העלילה ניצבה אשת פְּרִים אירו-אסיאתית בשם 'לאקי לגו' (Lucky legs), בגילומה של אנגי דיקינסון (Dickinson), המובילה כוח צרפתי-אמריקני קטן לרכס הרים בצפון וייטנאם בשם שערי סין, כדי להשמיד מצבורי נשק גדולים. כמה מחברות המועצה חשבו שהסרט אוילי ויש בו סצנות של אכזריות מוגזמת. חברים אחרים חשבו שהוא אלים לא יותר מסרטי מלחמה אחרים. נציגי משרד החוץ דווקא חשבו שאין סיבה לאסור את הקרנת הסרט, אולם יושב ראש המועצה זאב מליון הדגיש כי משרד החוץ מייעץ בלבד, ועצתו אינה מחייבת את המועצה, שכמעט כל חבריה, להוציא שניים, הצביעו בעד איסורו. חיים גורי התנגד בתוקף לסרט 'תפל ופסול', שאינו 'זהה עם העובדות ההיסטוריות', ועשוי לגרום 'הסתה מיותרת' ופגיעה ב'חוג רחב ביישוב'. זאב רב-נוף הודה שלא ראה כלל את הסרט ובכל זאת הצטרף לפוסלים מכיוון שהבמאי סמואל פולר 'מוכר לו וכל סרטיו, בזמן האחרון, הם אנטי-קומוניסטים מובהקים'.⁷⁰ מנימוקים אלה עולה שהסיבה לפסילת הסרט הייתה זלזול בתוצרת הוליווד וחשש מפגיעה ברגשות התומכים ההולכים ומתמעטים של הגוש הקומוניסטי בישראל, ולא חשש מדיני מפגיעה בברית המועצות או בסין העממית. פסילת הסרט כביכול בשל 'פגיעה במעצמה זרה', למרות הסְבֵּרָה במשרד החוץ שאין בכך צורך, נחשפה במעריב ועוררה ביקורת ציבורית מימין, בשאלתה לשר הפנים מחבר הכנסת מהמפלגה הליברלית יוסף ספיר.⁷¹

עם זאת, שיקולים מדיניים והמלצת משרד החוץ היו ככלל העניין הקובע. בינואר 1958 דנה הצנזורה בסרט **מבצע נועז** (*Action of the Tiger*) של חברת מ.ג.מ. על הרפתקן אמריקני שמבריה ילדים יוונים מאלבניה הקומוניסטית. עמדת משרד החוץ הייתה שהסרט 'מתקיף בצורה חריפה ביותר את המשטר באלבניה ואת המשטרים בארצות מזרח אירופה בכלל', ואף שלישראל לא היו כלל יחסים דיפלומטיים עם אלבניה, עדיף 'למנוע פגיעה במדינה זו'. אולם במשרד החוץ ובמועצה לביקורת ידעו היטב שהצנזורה על הקולנוע עוררה ככלל ביקורת נוקבת, מבית ומחוץ. אנשי המשרד חששו שמא אם תעורר פסילת הסרט 'הדים בציבור', יזיק הדבר 'לענייני המדינה יותר מאשר הצגת הסרט', ולכן ביקשו לברר אם אפשר 'למנוע

69 ראו: פסילת הסרט האמריקני **מאחורי חומות הקרמלין** (*The Girl in the Kremlin*), שלפיו סטלין לא מת אלא נותח ניתוח פלסטי וברח להרי יוון עם אוצר סובייטי. ישיבת המועצה, 4.8.1957, שם, גל-45484/53; גבריאל שטרסמן, 'סרט שבו מסתתר סטלין', **מעריב**, 20.8.1957.

70 ישיבת המועצה, 23.9.1957, א"מ, גל-45484/47.

71 יהושע ביצור, 'הסרט שלא נראה', **מעריב**, 7.10.1957; דברי הכנסת השלישית, 12.11.1957.

כל פרסומת מסביב להחלטה כזו.⁷² הדבר לא היה אפשרי כמובן, ולו רק מכיוון שיצרני הסרט ומפיציו המקומיים היו צריכים לקבל הודעה כי הסרט אשר הגישו נפסל. חברת מ.ג.מ. ערערה בטענה שהסרט לא נפסל בשום מדינה אחרת במערב, זולת דרישה בכמה מדינות להוציא סצנת עירום שמשכה אף את תשומת לב הצנזורים בישראל. התברר כי אי אפשר ליישם את הצעת החברה להכשיר את הסרט באמצעות הוצאת כל זכר לאלבניה.⁷³

משרד החוץ העדיף בטבעיות ביקורת בקרב יצרני הסרטים האמריקניים או הציבור בישראל ממחאות הגוש הקומוניסטי. לא פחות משלושה סרטים עלילתיים על הונגריה, שניים אמריקניים ואחד ספרדי נפסלו בשנת 1959 בהמלצת משרד החוץ בשל פגיעה חמורה ב'מדינה ידידותית'.⁷⁴ שגרירות ארצות הברית בתל אביב הסבירה לווישינגטון שהסרטים נפסלו לא מחיבה לקומוניזם אלא מרצון שלא לפגוע בסיכויי העלייה (המזערית באותו הזמן) מהונגריה. לראיה הציגה שגרירות ארצות הברית את האישור להצגת הסרט ההוליוודי *המסע (The Journey)*, שיוזל ברינר (Brynner) שיחק בו קצין סובייטי הומני אשר לאחר כישלון המרד בהונגריה הקריב את חייו כדי לעזור להונגרי פצוע ולא הובתו האנגליה לברוח למערב.⁷⁵ הסרט הותר להקרנה למרות חששות הצנזורה רק מכיוון שיעקב שמעוני, מנהל מחלקת מזרח אירופה במשרד החוץ, קבע כי אין סיבה שלא להתירו. ימים אחדים אחרי שעלה הסרט למסכים בדצמבר 1959 פנתה שרת החוץ גולדה מאיר בדחיפות אל חברי המועצה וביקשה לבטל את הרישיון שניתן לו, בעקבות מחאות חריפות של ברית המועצות והונגריה, אולם הם סירבו בתוקף לבטל את החלטתם בשל ה'רעש' הציבורי שנוצר, ולא באשמתם.⁷⁶

כעבור כמה חודשים כבר לא הסתכנו חברי המועצה ופסלו את *עשר שנות ריגול (Man on a String)* של חברת קולומביה. נושאו היה קנוניית ריגול סובייטית בארצות הברית, והמועצה לביקורת הזמינה לצפייה אף את אנשי שירות הביטחון הכללי, כמו שנהגה בעלילות מעין אלה. נציג משרד החוץ המליץ לאסור את הקרנת הסרט בטענה שברית המועצות מוצגת בו 'כחורשת מזימות נגד מדינות אחרות בעולם ונציגיה בחו"ל מופיעים כמארגני וסוכני רגול, המפעילים לחץ בלתי הוגן לשם לכידת אזרחי המדינה ברשתם'. ההמלצה התקבלה 'עקב אופיו המדיני של הנושא', והסרט נאסר אף בלי להציגו לפני כל המליאה. המפיצים עתרו, וליתר ביטחון הוחלט להקרין את הסרט בפני כל חברי המועצה.

72 מ' הס למועצה לביקורת, 28.1.1958, א"מ, גל-45483/23.

73 הצגת בקורת, 15.1.1958; א"ש קסטרו לז' מליון, 2.3.1958, 4.3.1958; מ' הס לז' מליון, 19.3.1958; E. S. Castro to Zev Melion, 18.3.1958; ז' מליון לחברת מ.ג.מ., 23.3.1958 - כולם בא"מ, גל-45483/23.

74 הסרטים שנפסלו היו *Beast of Budapest*, שם, גל-45483/16; *The Secret Ways*, שם, גל-45485/11; והסרט הספרדי *Rapsodia de sangre* (רפסודיית הדם), ישראל פוכס ללשכת העיתונות, 8.3.1959, שם, גל-3884/6.

75 Am Embassy, Tel Aviv to Department of State, 8.10.1959, NA, RG59, Department of State, Central Decimal File, 1955-1959, Box 4937, 884A.452/10-859

76 ישיבת המועצה, 28.12.1959, א"מ, ג-5048/68.

הם אישרו את ההחלטה לפסול אותו.⁷⁷ העיתונאי אבא אחימאיר תקף, ולא בפעם הראשונה, בטורו בעיתון חרות את התרת כל סרט המשמיץ את ארצות הברית, התומכת בישראל, לעזמת פסילת סרטים שעוסקים במרגלי 'מעצמה מסוימת' העוינת את ישראל, אף שרק בשנה שלפני כן נתפסו לדבריו כחצי תריסר מרגלים כאלה.⁷⁸

ההבדל היה שהסרטים הרבים אשר ביקרו את החברה האמריקנית יובאו מארצות הברית עצמה, ולא היו תוצרת הגוש הקומוניסטי. בדרמה המשפטית המעונה (*The Rack*) גילם פול ניומן (Newman) הצעיר קצין אמריקני ששיתף פעולה עם שוביו הצפון-קוראנים לאחר שעבר 'שטיפת מוח', ועם חזרתו מהשבוי הועמד למשפט בעוון בגידה. מזכיר המועצה לביקורת הרגיע את חבריה: 'אין פגיעה ברוסיה' וכן 'מסקנת הסרט היא שבדידותו של הבחור וחוסר אהבה בילדותו גרמו לחולשתו הנפשית והכשירו את הקרקע לכניעתו בקלות ולכן האשם העיקרי הוטל על הבית האמריקני וההורים המזניחים את ילדיהם'.⁷⁹ ביקורת עצמית כזו בהוליווד על החברה האמריקנית הייתה עניין רגיל ולא הייתה צפויה בשום דרך לגרור מחאה מדינית, אולם שונה היה המצב כשהיה מדובר בביקורת מבחוץ, אפילו בנושא שאינו קשור בעניינים מדיניים. בסרט מחנה האלימות (*Le Camp de la Violence*), הפקה צרפתית-ספרדית על אלימות בכלא אמריקני, הוצגה המשטרה לדעת הצנזורים 'כשליילת ביותר'. הסרט הותר, למבוגרים בלבד, רק לאחר שצפה בו מנהל מחלקת ארצות הברית במשרד החוץ ואישר שאין מניעה להקרנתו בארץ.⁸⁰

שנות השישים - קץ הצנזורה מטעמים מדיניים

הפיקוח הקפדני על סרטים אנטי-קומוניסטיים נמשך בשנות השישים, אולם מחלוקות המלחמה הקרה כבר לא היו סיבה יחידה או עיקרית לצנזורה פוליטית ומדינית על סרטים. סרטי קולנוע דוברים גרמנית שבראשית שנות המדינה היו אסורים לחלוטין, עוררו ויכוח ציבורי סוער לא פחות מזה שעוררו עשור קודם לכן סרטים אנטי-קומוניסטיים, וישיבות ממשלה נדרשו יותר מפעם להכריע בנושא. בשלהי שנות החמישים הותרו להקרנה סרטים מתוצרת אוסטריה ושווייץ מתוך דאגה ליחסים המדיניים עם אוסטריה, שבירתה וינה שימשה שער לעלייה ממזרח אירופה. בעקבות בקשות של מפיצים לייבא סרטים מתוצרת גרמניה עצמה או בהפקה גרמנית משותפת עם מדינות אירופיות אחרות החליטו המועצה לביקורת ושר הפנים לבקש החלטת ממשלה עקרונית בנושא. בדיון בפברואר 1958 הזכיר שר העבודה

77 י"ל גדעון ליושב ראש המועצה לביקורת, 10.6.1960; ישיבות המועצה, 13.6.1960 ו-1.8.1960 - כולם בא"מ, גל-45486/37.

78 א' שמאי, 'רקב ביעקב', חרות, 15.8.1960. ראו לפני כן: הנ"ל, 'רקב ביעקב', שם, 24.12.1956 ו-16.3.1959.

79 תקציר 'המעונה', ללא תאריך, א"מ, ג-5039/46.

80 ישיבת המועצה, 27.2.1961; הצגת בקורת, 1.3.1961 - שניהם שם, ג-5056/81.

מרדכי נמיר שסרטים סובייטיים לא הוחרמו 'גם בימים הקודרים ביותר' בראשית העשור, והדבר פתח ויכוח בין השרים על דרגות הרשע של גרמניה הנאצית ושל ברית המועצות ועל מידת אחריות אזרחיהן למעשי מנהיגי המשטר. בתום דיון ארוך החליטה הממשלה ברוב קולות להתיר סרטים מתוצרת גרמניה שנעשו בהפקה משותפת עם ארצות אחרות, בתנאי שלא יהיו בהם לא תוכן אוהד לנאצים ולא מעורבות של נאצים לשעבר בהפקה.⁸¹ עשרות הסרטים הדוברים גרמנית שהחלו להקרנם באולמות הקולנוע לקראת סוף העשור עוררו מחאות ציבוריות עזות ומנגד גם ביקורת על האיסור הגורף על סרטים מתוצרת גרמניה עצמה. לפי המדיניות החדשה של הממשלה, הצנזורה פסלה בין 1958 ל-1964 כ-20 סרטים בשל היותם קשורים לגרמניה, ובכללם כמה סרטי מלחמה הוליוודיים שהציגו באור אוהד את חיילי הוורמאכט או את מפקדיו.⁸²

הרגישויות המדיניות בעבודת הצנזורה הלכו והתרחבו מבחינה גאוגרפית והיסטורית. עוד ביוני 1958 פסלה הצנזורה את סרטו האנטי-מלחמתי של סטנלי קובריק (Kubrick) **שבילי התהילה** (*Paths of Glory*), בכיכובו של קירק דאגלס (Douglas), בנימוק שהוא פוגע בכבודו של צבא צרפת במלחמת העולם הראשונה. המועצה לביקורת, בעידוד משרד החוץ, קיבלה את פניית שגרירות צרפת בנושא 'לאור היחסים הידידותיים בין צרפת לישראל', שהיו אז בשיאם.⁸³ ביולי 1959 אסרה הצנזורה, בהמלצת משרד החוץ, את סרטו הצרפתי של ז'ול דסין (Dassin) **האיש החייב למות** (*Celui qui doit mourir*), לפי רומן מאת ניקוס קאזאנצאקיס (Kazantzakis). עלילת הסרט התרחשה בכפר יווני באנטוליה בראשית המאה ה-20, ומשרד החוץ קבע שיפגע ברגשות הטורקים.⁸⁴ 'לא קל להיות מדינה קטנה הרוצה להיות חברת כולם', קבע העיתון **דבר** בכתבה אוהדת למדי על קשיי הצנזורה על הקולנוע בישראל.⁸⁵ בשלהי נובמבר 1961 פנתה מחלקת אסיה במשרד החוץ לצנזורה בבקשה לאסור להקרנה אפוס רחב יריעה מתוצרת יפן על חיי בודהה (במקור *Sakya*), אם זה יובא להצגה מסחרית בארץ. הסרט נאסר בכמה מדינות בדרום-מזרח אסיה בטענה שהוא מחלל את הדת הבודהיסטית. אחת המדינות האלה הייתה בורמה, שישראל קיימה אֶתה קשרים הדוקים ושהיא אירחה בדיוק באותם השבועות את דוד בן-גוריון, מעריץ של הדת הבודהיסטית.⁸⁶ המועצה לביקורת סרטים גילתה בעצמה רגישות תרבותית ומדינית כשנדרשה ביוזמתה ליחסים המתפתחים של ישראל עם מדינות אפריקה היוצאות לעצמאות. עניין זה העסיק

81 פרטיכל ישיבות הממשלה, 27.2.1955, 20.12.1956, 9.2.1958, 25.1.1959, א"מ.

82 רשימת סרטים דוברים גרמנית שהוגשו למועצה מ-1.4.1957 עד 22.2.1959, שם, גל-3882/6; 'סרטים שנפסלו בתקופה 1.4.59 - 31.1.60', שם, גל-3882/2.

83 ישיבת המועצה, 30.6.1958, שם, ג-5044/102.

84 נ' בן-חורין למר קרניאל, 6.7.1959; ישיבת המועצה, 6.7.1959 - שניהם שם, ג-5049/36.

85 בונדי, 'הכניסה למבוגרים בלבד'.

86 'שמעוני לציר בטוקיו, 1.11.1961; שולמית אונא למר גרינשפון, 29.11.1961 - שניהם בא"מ, גל-3886/6; נחום פונדק, 'ב.ג. קיים שיחה ארוכה עם או נו', **דבר**, 7.12.1961. כעבור שלוש שנים יובא הסרט לארץ והותר להקרנה. היחסים עם בורמה התקררו, אבל לא ברור אם השתנתה עמדת משרד החוץ או שגרי החליט בנושא ללא התייעצות. הצגת בקורת, א"מ, ג-5211/52.

בראשית שנות השישים רבות את הממשלה ואת הציבור בישראל.⁸⁷ באוגוסט 1961 פנתה הצנזורה למשרד החוץ בסוגיה שהתעוררה בדיוניה – כיצד יש להתייחס 'לסרטי טרזן' הנודעים המתארים את הג'ונגל האפריקני וילידיו לפי תפיסה ישנה ונפסדת'. הבעיה הלכה והחריפה לדעת מקצת חברי המועצה 'לאור יחסינו הידידותיים עם עמי אפריקה המשתחררים' ומשום שכמה מסרטי טרזן הומלצו במיוחד לילדים. משרד החוץ השיב שכדאי פשוט להזמין את נציגי המשרד לחזות בכל סרט שיש בנוגע אליו ספקות.⁸⁸ רגישות מדינית אחרת נוצרה בעניין דרום אפריקה בשל משטר האפרטהייד. בקיץ 1961 דנה הצנזורה ב**שויבי אפריקה** (*Come Back, Africa*): סרט תיעודי עטור שבחים בין לאומיים, אשר נוצר במעורבות של יהודים ושל ישראלים, על העוני, האפליה והאלימות שחוו פועלים שחורים בדרום אפריקה. משרד החוץ הציע להשמיט כתובית בראשית הסרט המציינת שהמשטר אחראי למצב, אבל לאחר התייעצות נוספת החליטו שהדבר עלול לסכך את הרשויות מבחינה ציבורית אף יותר.⁸⁹

המלחמה הקרה לא נעלמה כמובן מעבודת הצנזורה. הקשחת עמדות בין הגושים היריבים בראשית העשור התבטאה בין היתר במתיחות מחודשת בברלין ובניית חומת הפרדה על ידי שלטונות גרמניה המזרחית, לעצור את הבריחה ההמונית למערב. מתיחות גדולה לא פחות נוצרה בשל התבססות משטרו הקומוניסטי של פידל קסטרו בקובה, ששיאה במשבר הטילים באוקטובר 1962. בהמלצת משרד החוץ פסלה הצנזורה בנושאים אלה שני סרטי תעמולה של הממשל האמריקני וקטעים משני סרטים אחרים. אחרי כן התירה שני סרטי תעמולה אחרים להקרנה רק 'במועדונים ובחוגים סגורים'. משרד החוץ הבטיח למועצה לביקורת שאם תגיב שגרירות ארצות הברית, ידע המשרד להגן על החלטות הפסילה.⁹⁰ הצנזורה פסלה גם שני סרטים עלילתיים, האחד בריטי והאחר בהפקה אמריקנית-גרמנית, שעסקו בבריחה ממזרח ברלין למערב העיר. נוסף על הצגת הקצינים הסובייטים כדומים בהתנהגותם לנאצים, הם הביעו אהדה לגרמנים ולגרמניה המערבית. חברת רנק הבריטית התרעמה על שרק בישראל סרטה נאסר, אך ההחלטה לא שונתה.⁹¹ עם זאת, יותר משלוש שנים חלפו עד שנאסר עוד סרט על רקע המלחמה הקרה, הפעם הפקה צרפתית-איטלקית זולה למדי על תכני ריגול בפריז, שנאסרה בשל 'פגיעה בפולין'.⁹² בדיעבד, היה זה הסרט האחרון שנאסר בישראל בשל פגיעה בגוש הקומוניסטי.

87 איתן בר יוסף, וילה ב'ונגל: אפריקה בתרבות הישראלית, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2006.

88 ח' קרניאל למר לאור, 31.8.1961; ש"צ לאור לח' קרניאל, 14.9.1961 – שניהם בא"מ, גל-3886/6.

89 הצגת בקורת, 12.6.1961; ח' קרניאל ל'ל' גרי, 20.6.1961, 26.6.1961 – שניהם שם, ג-5069/19.

90 ח' קרניאל ל' טרופין, 1.6.1961, 28.9.1961, א"מ, גל-3885/8; דב סתת למר קרניאל, 3.9.1961;

ל' גרי ל' טרופין, 7.9.1961 – שניהם שם, גל-45483/10; ויקטור רשף למועצה לביקורת, 11.3.1963;

ח' קרניאל ללוי גרי, 14.3.1963; ל' גרי ל' טרופין, 19.3.1963 – כולם שם, גל-45483/14.

91 הסרטים שנפסלו: *Escape from East Berlin* ו-*Beyond the Curtain*. ישיבות המועצה,

12.2.1962, 5.8.1963, שם, גל-45485/12. דו"ח פסילת סרטים לינואר-מארס 1963, שם, גל-3884/6.

92 הסרט נקרא *דרכון דיפלומטי* (8 *Passeport diplomatique agent K*). דו"ח פסילת סרטים

לאוגוסט-נובמבר 1965, שם, גל-3884/6.

תרמו לכך השינוי באווירה הפוליטית והתרבותית ובמדיניות הצנזורה על הקולנוע. הרוחות המתירניות שהחלו לנשוב בעולם המערבי בשלהי שנות החמישים ובראשית שנות השישים לא איחרו להשפיע במדינת ישראל: הן גררו תהליך מתמיד של ליברליזציה בהחלטות הצנזורה. היצרנים החזירו למועצה לביקורת סרטים שנפסלו עשור קודם לכן מטעמי מוסר, ועתה הם הותרו להקרנה, לעתים במגבלת גיל.⁹³ גם מה שנראה לא קביל מבחינה פוליטית בראשית המלחמה הקרה נחשב מזיק הרבה פחות בחלוף הזמן. הסרט **הזומם** (*Conspirator*) נאסר עוד ב-1949. אליזבת טיילור (Taylor) בת ה-16 שיחקה את אשתו האמריקנית של קצין צבא בריטי שמרגל מסיבות אידאולוגיות עבור ברית המועצות, ומן הסתם בשל מעמדה הצומח ככוכבת על הגישה מ.ג.מ. את הסרט מחדש לצנזורה ב-1957. חברי המועצה לביקורת אישרו אותו אז פה אחד, אך משרד החוץ עוד התנגד. בסתיו 1961 פנתה מ.ג.מ. שוב, והפעם הסירו אנשי משרד החוץ את התנגדותם.⁹⁴ כאשר עלה הזומם למסכים הוא הוגדר בעיתון חרות 'מילודרמה אנטי-קומוניסטית אדיוטית', ובעיתונים אחרים סברו המבקרים בטעות שהסרט המיושן לא הופץ עד עתה בארץ רק בשל רמתו האמנותית הירודה.⁹⁵

ביטוי אחר לזמנים החדשים היה ערעורים במועצה לביקורת על עמדת משרד החוץ בנוגע לחומרת הנזק המדיני הצפוי מסרט כזה או אחר.⁹⁶ עוד בנובמבר 1960 פנה יושב ראש המועצה לביקורת לוי גרי (גרינשפון) למשרד החוץ וביקש דיון מחודש בשאלה אם למרות מצבה 'הגאו-פוליטי המיוחד' של ישראל, אפשר להקל בפסילת 'סרטים הפוגעים במעצמה זרה'. הוא התכוון בייחוד לאלה שהתרתם בארצות אחרות, המתחשבות 'בדרך כלל' ברגשות מדינות אחרות - הוא לא פירט אילו, אך בדרך כלל הוזכרה בריטניה בהקשר זה - עוררה ביקורת על פסילתם בישראל.⁹⁷ משרד החוץ העדיף כהרגלו ביקורת מבית, אולם חבריה הדעתניים של המועצה לביקורת, שספגו את מרבית האש הציבורית, כבר לא היו מוכנים להסתפק בהמלצת המשרד כדי לפסול סרטים או קטעי סרטים מטעמים מדיניים. באפריל 1962 קבע נציג משרד החוץ שהסאטירה של בילי ויילדר (Wilder) **אחת, שתיים, שלוש** (*One, Two, Three*) עשויה 'בכשרון רב' ומלאה הומור, ובכל זאת ביקש להוציא קטע המתרחש במזרח ברלין ושם ללעג את ברית המועצות ואת משטרת גרמניה המזרחית. חברי המועצה התנגדו 'הואיל והוא קומי

93 ישיבות המועצה, 19.6.1961, שם, ג-5058/62 ו-29.10.1962, שם, גל-3887/7.

94 ישיבות המועצה, 12.5.1957, שם, גל-3887/6 ו-16.10.1961, שם, ג-5057/54.

95 שמואל אור, 'בממלכת הבד', חרות, 26.1.1962; רם עברון, 'האדומים והמתים', למרחב, 26.1.1962; ר' עזריה, 'על סרטי השבוע', מעריב, 28.1.1962.

96 בינואר 1966 סיבחה המועצה לביקורת לאסור את סרט התעודה האיטלקי **סחר העבדים בימינו** (*Slave Trade in the World Today*), למרות בקשה אישית משרת החוץ גולדה מאיר. משרד החוץ טען שמדובר בתיאור שלילי ומסולף של החיים באפריקה שייפגע ביחסים עם מדינות ידידותיות ביבשת. ראו: משה יובל לל' גרי, 6.1.1966; ישיבת המועצה, 9.1.1966; ל' גרי לדוד גרינברג, 28.2.1966 - כולם בא"מ, ג-5215/91.

97 ל' גרי למשרד החוץ, 1.11.1960, שם, גל-3886/6; הדד בושס, 'כיצד פועלת הצנזורה?', הארץ, 15.4.1965.

ומשעשע', ומשרד החוץ הסתפק לבסוף בהצעה שהתקבלה להוריד מהכתוביות בפתיחת הסרט את הססמה Nikita über alles (ניקיטה מעל הכל).⁹⁸ רוחות פוליטיות חדשות החלו לנשב בקולנוע האמריקני, עם יצירה חדשה וביקורתית בנושא המלחמה הקרה שמצאה אוזן אמנותית קשבת אף בקרב הצנזורים בישראל. בראשית 1963 הגיע לדיון הסרט השליח ממנצ'וריה (*The Manchurian Candidate*) של הבמאי ג'ון פרנקנהיימר (Frankenheimer). עלילת הסרט, המבוססת על רומן מצליח, עסקה בחיילי יחידת צבא אמריקנית שנחטפו בזמן מלחמת קוראה ועברו שטיפת מוח היפנוטית בידי קצינים סינים ורוסים. לאחר חזרתם לארצות הברית נהיה סמל היחידה, ללא ידיעתו, מחסל בשירות הקומוניסטים, ומתברר שמפעילתו היא לא אחרת מאִמו השתלטנית, הנשואה לסנטור מקארטיסט. הסרט שילב מסרים אנטי־קומוניסטיים ואנטי־מקארטיסטיים ועורר הדים רבים בארצות הברית (בארץ, בדיעבד, קצת פחות). יעקב שמעוני ואריה סיוון ממשד החוץ הוזמנו להקרנתו, ובעקבות זאת ביקשו שישמש קטע אחד שמזכיר את ברית המועצות וקטע אחר שמראה קצין סובייטי. לבסוף הסכימו לוותר על השמטות אלה 'בהתחשב בסיבות אובייקטיביות של פגיעה בתוכן ובהמשכיות הסרט'.⁹⁹ הדבר ביטא הכרה מסוימת בכך שאיכותו הקולנועית של סרט חשובה לא פחות מהנזק המדיני העשוי להיגרם. השליח ממנצ'וריה היה מהסרטים האמריקניים הראשונים שביקרו את השלכותיה האנטי־קומוניסטיות של המלחמה הקרה בחברה האמריקנית. הנודע והחשוב בהם – הסאטירה ד"ר סטריינג'לאב (*Dr. Strangelove*) של סטנלי קובריק – הותר ללא סייג במארס 1964.¹⁰⁰ הדרישה לצנזורה מטעמים מדיניים הסתיימה במהירות לאחר הניצחון הגדול במלחמת ששת הימים, בקיץ 1967. הסיבה הייתה מן הסתם הרגשת ביטחון עצמי גדולה יותר לאחר המלחמה במעמדה הבינ־לאומי של ישראל. האיש החייב למות של ז'ול דסין, שנאסר ב־1959 בשל החשש לפגיעה בטורקיה, עלה לדיון שוב בנובמבר 1967, בזמן ששהה הבמאי בארץ להפקת סרט אוהד על החברה הישראלית בעקבות המלחמה. משרד החוץ קבע שעקרונית אפשר להתיר את הסרט, אך העיתוי אינו מתאים בשל מתיחות אתנית בקפריסין. הטורקים היו עשויים לראות בהתרתו דווקא אז 'פרובוקציה מכוונת'. הסרט הותר כעבור כשנה, בתנאי שלא יוזכר בתקשורת כי נפסל קודם לכן.¹⁰¹ שבילי התהילה של סטנלי קובריק, שנאסר ב־1958 שלא לפגוע בצרפת, הותר באוגוסט 1970. יחסי ישראל-צרפת התדרדרו בינתיים, אך חברי המועצה לביקורת הדגישו: 'ספק רב אם הייתה הצדקה אי־פעם לאי־התרתו'.¹⁰²

98 ש' לבב למועצה לבקורת, 13.4.1963; ישיבת המועצה, 16.4.1962; מ' אבידן למר גרי, 26.4.1962 – כולם בא"מ, ג-5062/64.

99 דב סתת לחנניה קרניאל, 25.2.1963, שם, ג-5065/43.

100 הצגת בקורת, 11.3.1964, שם, ג-5209/33.

101 יעל ורד לח' קרניאל, 6.12.1967; ישיבת המועצה, 22.1.1968; ח' קרניאל ליונייטרד ארטיסטס, 13.11.1968 – כולם שם, ג-5049/36.

102 ישיבת המועצה, 10.8.1970, שם, ג-5044/102.

בראש ובראשונה, ניתוק היחסים הדיפלומטיים בידי ברית המועצות וגרורותיה הקומוניסטיות לאחר מלחמת ששת הימים שמת את הבסיס העיקרי לפסילת סרטים שהיו עשויים לפגוע בגוש הסובייטי. השינוי לא קרה מיד. המפיץ של יוניברסל ביקש באוקטובר 1969 היתר להקרין את **הדרכים הסודיות** (*The Secret Ways*), עלילת בריחה מהונגריה למערב מאת מחבר ספרי המתח אליסטר מקלין (MacLean), שנאסר עשור קודם לכן. הנימוק בזמנו היה פגיעה במדינה 'ידידותית', שמקיימת קשרים דיפלומטיים עם ישראל, ואילו הונגריה ניתקה מאז את היחסים. המפיץ קיבל תשובה מתחמקת,¹⁰³ אולם בתוך שנים אחדות, ביוני 1973, כבר התירה הצנזורה ללא קושי את **מעבר למסך הברזל**, כך נקרא אז בעברית *The Iron Curtain*. התרת סרט המלחמה הקרה הראשון שהופק בהוליווד, והראשון שהקרנתו בישראל נמנעה אי-שם במארס 1949, הייתה סיום הולם וסמלי של תקופה.¹⁰⁴

סיכום

במשך שני עשורים פעלה במוצהר המועצה לביקורת סרטים ומחזות, בהנחיית ממשלת ישראל, לצנזר את מסך הקולנוע מטעמים מדיניים בגלל המלחמה הקרה: מאבק הכוח הבין-גושי שהסעיר את הרוחות ברחבי תבל ובמדינת ישראל. תחילה שיקפה הצנזורה בכל הקשור למלחמה הקרה את מדיניות אי-ההזדהות שנקטה ממשלת ישראל. סרטים מתוצרת ארצות הברית או ברית המועצות שנחשבו משמיצים את המעצמה היריבה נפסלו בשם אותו עקרון ניטרליות שניסתה להציג ישראל בזירה המדינית. תמריץ אחר לפסילתם של הסרטים האנטי-קומוניסטיים המתרבים מתוצרת הוליווד היו המחאות הקולנויות של השמאל הפרו-סובייטי, שהתרכזו במפ"ם ובמק"י. האווירה הציבורית הסוערת הגיעה לשיאה בימי מלחמת קוראה וגררה צנזורה אף על יומני חדשות וסרטי תעמולה של הממשל האמריקני, כדי למנוע הפרות סדר באולמות הקולנוע.

נטישת מדיניות אי-ההזדהות וההתדרדרות ביחסי ישראל והגוש הסובייטי בעקבות משפט פראג לא שינתה למעשה את מדיניות הצנזורה. תעשיית הסרטים האמריקנית (והאירופית), שהייתה דומיננטית מבחינה מסחרית בשוק הסרטים המקומי, אתגרה את הצנזורים בזרם בלתי פוסק של סרטי פעולה, ולעתים סאטירה, שהתבססו – מנקודת ראות מערבית – על אירועי המלחמה הקרה: פעולות ריגול, המלחמות במזרח אסיה, המרד בהונגריה והבריחה ממזרח אירופה. המועצה לביקורת סרטים פיקחה בקפדנות על כל אלה בהכוונת משרד החוץ, שהמלצותיו אם לפסול או להתיר סרטים חלקית או בשלמותם התקבלו כמעט ללא עוררין. המדיניות שהוכתבה הייתה למנוע פגיעה בשארית היחסים

103 דוד מלאך למשרד הפנים, 24.10.1969; ח' קרניאל לדוד מלאך, 4.11.1969 – שניהם שם, גל-45485/11.

104 חוות דעת, 'מעבר למסך הברזל', 19.6.1973, שם, גל-3877/15.

הדיפלומטיים עם ברית המועצות וגרורותיה - כמו בכל דבר, משיקולים אסטרטגיים שמתחייבים ממעורבותה של ברית המועצות במזרח התיכון ובמזרח אסיה ומרצון לשמירה על קשר עם הקהילות היהודיות הגדולות במזרח אירופה ואף לעודד עלייה מהן. בדיון הציבורי בסרטי המלחמה הקרה נמתחה לא פעם ביקורת על המועצה לביקורת סרטים, לעתים על שפסלה ולעתים על שהתירה. סרטים שהציגו בחיוב את גרמניה כשותפת המערב במלחמה הקרה יצרו אנטוגניזם שחרג משורות השמאל. גם לביקורת התרבותית על הוליווד, שהתבטאה אף בתגובה לכמה מסרטי המלחמה הקרה, היו שותפות קבוצות העילית בישראל מכל חלקי הקשת הפוליטית. עם זאת, במרבית הסרטים שיקפו השיקולים המדיניים והוויכוחים הסוערים את המחלוקת על מקומה של ישראל בין מערב למזרח, שהלכה ונחלשה אף בשמאל ככל שגברה עוינותו של הגוש הסובייטי למדינת ישראל. אולם גם כאשר נחלשו המחאות הפוליטיות נגד הסרטים שתיארו את המלחמה הקרה מנקודת ראות מערבית, ושיקולי הפנים לצנזורה על סרטי המלחמה הקרה נהיו חשובים פחות, המשיכו השיקולים המדיניים להכתיב פיקוח הדוק על סרטים שעשויים לפגוע במעמדה המדיני של ישראל ובעלות בריתה: במזרח, במערב ובעולם המתפתח. ליברליזציה בעבודת הצנזורה וביחסיה עם משרד החוץ ושינוי באווירה האנטי-קומוניסטית בהוליווד בשנות השישים הביאו לירידה בפסילת סרטים בשל המלחמה הקרה. ניתוק היחסים עם הגוש הקומוניסטי לאחר מלחמת ששת הימים סתם בכל מקרה את הגולל על נימוק הפגיעה ב'מדינה ידידותית' ויתרה מכך, עצם הרעיון של צנזורה מטעמים מדיניים איבד מחשיבותו. שירת הברבור הייתה פסילת הפיתוי האחרון של ישו (*The Last Temptation of Christ*) של מרטין סקורסזה (Scorsese) בשנת 1988, בטענת פגיעה במאמינים נוצרים בארץ ובעולם. הפסילה עוררה ביקורת ציבורית גדולה ובוטלה בבית המשפט העליון בנימוק של פגיעה בחופש הביטוי: עיקרון זה הוגדר חשוב מהפגיעה שתיווצר ברגשות, בישראל או מחוצה לה.¹⁰⁵